

บทที่ 4

วิเคราะห์แนวคิดและผลงานของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่เกี่ยวกับ การศึกษาและการกีฬา

การวิเคราะห์แนวคิดและผลงานของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่เกี่ยวกับการศึกษา
และการกีฬาในครั้งนี้จะแบ่งออกเป็น 2 ตอนใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

ตอนที่ 1 การวิเคราะห์แนวคิดของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่เกี่ยวกับการศึกษา
และการกีฬา

ตอนที่ 2 การวิเคราะห์ผลงานของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่เกี่ยวกับการศึกษา
และการกีฬา

ตอนที่ 1 การวิเคราะห์แนวคิดของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่เกี่ยวกับการศึกษาและการกีฬา

การศึกษาและการกีฬา เป็นการศึกษาที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งของหลักสูตรของโรงเรียน เพราะการศึกษาและการกีฬาจะช่วยให้นักเรียนได้เกิดการพัฒนาการในด้านต่าง ๆ เช่น ทางด้านร่างกาย ทางด้านอารมณ์ ทางด้านสังคม และทางด้านสติปัญญาหรือจิตใจ นับแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระบรมราชโองการ ประกาศใช้โครงการศึกษา เพื่อให้มีการจัดการศึกษาแผนใหม่ในประเทศไทยเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2441 การศึกษาจึง เป็นอีกวิชาหนึ่งที่นักเรียนจะต้อง เรียนตามหลักสูตรของโรงเรียน ทั้งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ตั้งแต่นั้นมา (วรศักดิ์ เพียรชอบ, 2527 : 1)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นบุคคลที่สำคัญยิ่งอีกบุคคลหนึ่งในการจัดการศึกษาของชาติ โดยเฉพาะการศึกษาทางด้านการศึกษาและการกีฬานั้น นับได้ว่าท่านเป็นผู้ที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการวางพื้นฐานทางด้านของการศึกษาและการกีฬาให้กับประเทศไทย ท่านได้พยายาม เพื่อใช้การศึกษาและการกีฬา เป็น เครื่องล่อม เกลา และพัฒนาเยาวชน ตลอดจนประชาชนของประเทศไทยให้ เป็นพลเมืองดี มีคุณค่าต่อสังคมและประเทศไทยให้มากที่สุด จากแนวความคิดทางด้านการศึกษาและการกีฬาของท่านที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 นั้น นับได้ว่าเป็นแนวคิดที่มีคุณค่าที่ควรแก่การสนใจ เป็นอย่างยิ่ง ในการศึกษาในครั้งนี้จะนำแนวคิดทางด้านการศึกษาและ

การกีฬาของท่านมาวิเคราะห์โดยแยกออกเป็น 2 ด้านใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

1. ทางด้านความหมายของการพลศึกษาและการกีฬา
2. ทางด้านคุณค่าของการพลศึกษาและการกีฬา
1. ทางด้านความหมายของการพลศึกษาและการกีฬา

ตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านเห็นว่าการพลศึกษาและกาฬิฬานั้ นเป็นการศึกษาอีกค้ำหนึ่ง ในสามค้ำใหญ่ค้ำยกันคือ พุทธิศึกษา จริยศึกษา และพลศึกษา การศึกษาทางค้ำนพุทธิศึกษาตามแนวคิดของท่านก็คือ การศึกษาทางค้ำนวิทยาศาสตร์ การศึกษาทางค้ำนจริยศึกษาก็คือ การศึกษาค้ำนการอบรมให้ เป็นพลเมืองดี และการศึกษาทางค้ำนพลศึกษาก็คือ การอบรมให้มีน้ำใจนักกีฬา ดังข้อความตอนหนึ่งของค้ำนำหนังสือแบบสอนอ่านใหม่ ท่านได้กล่าวไว้ว่า

ข้าพเจ้า เชื่อว่าการอบรมพลเมือง ควร เป็นไป ในทางอบรมให้มีน้ำใจ เป็นนักวิทยาศาสตร์ เป็นนักกีฬา และเป็นพลเมืองดี ประการค้ำจะทำให้อยู่ในอำนาจอแห่งเทตุ ประการที่ 2 ที่ 3 จะทำให้คน เป็นมนุษย์ที่ไว้ใจได้ ถ้าใครประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง 3 ประการนี้แล้ว ผู้นั้นจะเป็น นายหรือบ่าวจะเป็นเจ้าหรือเป็นข้า ก็สมควรไว้ใจได้ทั้งนั้น . . . (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2514 : ค้ำนำ)

จากบทกวีที่ชื่อ "นักกีฬา" ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในค้ำนหนึ่งท่านได้ให้ ความหมายของค้ำว่า การพลศึกษาและการกีฬาไว้พอสรุปได้ว่า การพลศึกษาและการกีฬานั้ นคือ การศึกษาอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้คนทั้งหลายได้มีความ เท้าเทียมกันสร้างให้ เป็นคนที่มีควำมรู้ควำมสามารถ และเป็นคนที่มีประสิทธิภำพ ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในบทกวีว่า

การกีฬา .ตุจศึกษาควรสร้างมนุษย์
ช่วยกันจุดทั้งกระบิลิให้ได้
เราเคยบั้น เทวดำมาแต่ไร
ยกกระบิเกิดได้เทวดำเอง (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 44)

จากข้อความที่ว่ำ "เราเคยบั้น เทวดำมาแต่ไร ยกกระบิเกิดได้เทวดำเอง" ข้อความนี้ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านมักจะทำงำคำพูดของกวีอังกฤษที่ชื่อ โรเบอร์ด บราวนิง มาพูดอยู่เสมอว่ำ "อย่าเพียงแต่สร้างยักันแสะเทวดำเลย จงพยายามยกคนทั้งชำติให้สูงขึ้นพร้อมกันเกิด" ซึ่งหมายความว่า การจัดการศึกษาสำหรับราษฎรทั้งหลายนั้นควรให้ทุกคนได้มีโอกำสได้รับการศึกษา อย่างเท้าเทียมกัน ซึ่งถ้าทำได้เช่นนี้แล้ว ก็จะทำประำกฏคนที่มีความสามารถสูง อันเปรียบได้กับยักัน และเทวดำออกมาเอง แต่การสร้างเทวดำและยักันนั้น เป็นการทำให้คนเฉพะหญ่เฉพะหลำก ซึ่งอยู่

ในวงจำกัดมาก ไม่จัดว่าเป็น "กำลังแท้จริงของชาติ" (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 59)

จากการบรรยายวิชาครูของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่วิทยาลัยวิชาการศึกษา เรื่อง การสอนวิชาวาดเขียนและกายกรรม ในตอนหนึ่งท่านได้ให้ความหมายของการพลศึกษาและการกีฬา ซึ่งพอสรุปได้ว่า "การพลศึกษาและการกีฬา คือการศึกษาอย่างหนึ่งที่จะช่วยปลูกฝังสันดานอันดีและสร้างความเจริญเติบโตให้แก่ตัวเด็ก" โดยท่านได้กล่าวว่าการสั่งสอนอบรมในวัยเด็กนั้น สิ่งที่จะต้องทำเป็นพิเศษคือการอบรมทางด้านนิสัยให้เป็นผู้มีนิสัยที่ดี . . . และการเสริมสร้างความเจริญให้เกิดขึ้นแก่ตัวเด็ก ทั้งสองอย่างนี้เป็นสิ่งที่สำคัญมากกว่าทางด้านของวิชาการอื่น ๆ ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า

ธรรมดาของโรงเรียนชั้นต่ำ ๆ นักเรียนอายุน้อย ๆ วิชาไม่เป็นสิ่งสำคัญนัก เราอยากปลูกฝังสันดานอันดี และความเจริญให้เกิดขึ้นแก่ตัวนักเรียนเป็นประมาณ เพราะฉะนั้นวิธีสอนของเราจึงเกี่ยวกับการฝึกหัดสันดานมาก และมีวิธีที่ตั้งขึ้นสำหรับช่วยในการนี้หลายอย่าง มีวาดเขียน กายกรรม และบทเรียนด้วยตนเอง เป็นต้น . . . (หลวงไพศาลศิลปศาสตร์, รศ.121-122 : 212)

จากโอวาทของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่ให้ไว้แก่ที่ประชุมครูและนักเรียนจีน เนื่องจากการจัดกีฬานักเรียนโรงเรียนจีน ท่านได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความหมายของการพลศึกษาและการกีฬาโดยสรุปได้ว่า การพลศึกษาและการกีฬานั้นคือ กระบวนการอย่างหนึ่งที่ใช้กิจกรรมการฝึกหัดหรือการเล่นในสนาม ก่อให้เกิดการพัฒนาการทางด้านร่างกาย ทางด้านจิตใจ ทางด้านสังคม และทางด้านอารมณ์ ดังข้อความในตอนหนึ่งท่านได้กล่าวไว้ว่า

. . . การเล่าเรียนในสมัยนี้ เราไม่ได้เรียนแต่วิชาอย่างเดียว เราย่อมฝึกหัดนักเรียนกล่อมเกลาสันดานให้เป็นคนดีขึ้นด้วย เหตุฉะนั้นการเล่าเรียนของเราจึงไม่จำกัดอยู่ภายในห้องเรียนเท่านั้น เราอาจจะเรียนได้ในสนามเช่นนี้ด้วย การเรียนในสนามซึ่งท่านทั้งหลายมีความพร้อมเพรียงกันมาสำแดงในเวลานี้ ย่อมทราบกันอยู่แล้วว่า มีประโยชน์ในการบำรุงกำลังให้ร่างกายของเรา และจิตใจของเราแข็งแรง ให้เราบรรเทาหรือปราศจากโรค ชีวิตของเราจะได้ยืนยืนอยู่นาน เราจะได้ทำประโยชน์มากมาย นอกจากที่เป็นพลศึกษาคือ บำรุงกำลัง การฝึกหัดให้สนามยังได้มีประโยชน์ในทางฝึกนิสัยใจคอของเด็ก ซึ่งนับว่าเป็นส่วนสำคัญมาก เราอาจฝึกหัดใจให้มีนิสัย ออกทน อดอาจ คล่องแคล่ว กล้าหาญด้วยการเล่นในสนาม . . . ("ข่าวการกีฬานักเรียนจีน." 2461-2468 : 154-153)

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนั้น ตามแนวคิดของท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านได้ให้ความหมายของการพลศึกษาและการกีฬาไว้ในที่ต่าง ๆ กัน ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า การพลศึกษาและ

การกีฬา เป็นการศึกษาอีกด้านหนึ่งในสามด้านใหญ่ ๆ คือ พุทธิศึกษา จริยศึกษา และพลศึกษา ที่ใช้กิจกรรมการฝึก หรือการเล่นในสนาม เป็นเครื่องก่อให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เช่น ทางด้านร่างกาย อารมณ์ จิตใจ และสังคม เป็นต้น

จากความหมายของการพลศึกษาและการกีฬาตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งได้สรุปไว้ข้างบนนั้น จะเห็นได้ว่ามีความใกล้เคียงกับความหมายของการพลศึกษาในปัจจุบันนี้มาก ซึ่งความหมายของการพลศึกษาในปัจจุบันนี้ วรศักดิ์ เพียรชอบ (2527 : 2) ได้ให้ความหมายของการพลศึกษาไว้ว่า "การพลศึกษาเป็นกระบวนการศึกษาอย่างหนึ่งที่จะส่งเสริมให้นักเรียนได้มีการเจริญงอกงามและมีการพัฒนาการทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคม โดยอาศัยกิจกรรมพลศึกษาที่ได้เลือกเฟ้นแล้ว เป็นสื่อกลางของการเรียนรู้"

2. ทางด้านคุณค่าของการพลศึกษาและการกีฬา

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านเป็นผู้ที่ตระหนักในความสำคัญของการพลศึกษาและการกีฬาเป็นอย่างยิ่ง คือท่านเห็นว่ามนุษย์เราได้อาศัยการพลศึกษาและการกีฬา เป็นเครื่องมือในการพัฒนาการในด้านต่าง ๆ เพื่อให้เป็นบุคคลที่พร้อมในด้านต่าง ๆ คือมีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ มีจิตใจที่กล้าหาญโอบอ้อมอารี มีเมตตาธรรม มีคุณธรรม รู้จักอดกลั้นในอารมณ์ มีความละเอียดรอบคอบ มีความคิดอ่านที่ดี รู้จักใช้เหตุและผลประกอบการกระทำต่าง ๆ ซึ่งสิ่งดังกล่าวนี้ จะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในสังคม อันจะก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่ประเทศชาติในโอกาสต่อไป แนวความคิดของท่านที่เกี่ยวกับคุณค่าของการพลศึกษาและการกีฬาจะได้แยกออกเป็นรายละเอียดดังนี้

2.1 คุณค่าในการสร้างเสริมและพัฒนาการทางด้านร่างกาย

จากแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านมีความเชื่อว่าการพลศึกษาและการกีฬาจะทำให้คนเราได้มีการเคลื่อนไหวร่างกาย ได้ออกกำลังกาย ทำให้อวัยวะทุกส่วนของร่างกายได้ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในเด็ก และเยาวชนที่อยู่ในวัยเจริญเติบโต การพลศึกษาและการกีฬาจะช่วยทำให้ร่างกายเจริญเติบโตได้อย่างเต็มที่ ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง "งานกับเล่น" ในตอนหนึ่งว่า

สิ่งอันธรรมดาแต่ต่างไว้ที่เราเรียกว่า ธรรมชาติ เป็นของละเอียด ยากที่จะเข้าใจได้ตลอด แม้ร่างกายของเราเองก็เป็นเครื่องจักร อันน่าพิศวงมิใช่หรือ? เพราะฉะนั้นอาการกิริยาของเด็กที่ธรรมดาแต่ต่างไว้ให้เป็นเพื่อฝึกตน เรามักแลไม่เห็น และเลยไม่เข้าใจเสียทีเดียว ผู้ใหญ่ที่กล่าวว่า "ข้าเป็นผู้ใหญ่อ่อนน้อมน้าร้อนมาก่อนเจ้า ข้าต้องรู้มากกว่าเจ้า" เช่นนี้มักเป็นผู้เหลวไต่

ง่าย เพราะไว้วางใจตัวมากเกินไป ผู้ใหญ่ควรรู้มากกว่าเด็กจริง แต่ผู้ใหญ่ไม่จำเป็นต้องรู้เท่าทัน
ธรรมดา ซึ่งเป็นบุพการีที่สำคัญที่สุดของเด็ก การยกแขนขาของเด็กในเพราะ และการ
เคลื่อนไหวของเด็กทุกฝีก้าว ไปปฏิเสธได้หรือไม่ใช่สำหรับประโยชน์แห่งร่างกายเด็ก? และ
ปฏิเสธได้หรือไม่ว่า ไม่ใช่ความจำเป็น เพื่อความเจริญเติบโตของเด็ก
(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2462 : 1770)

จากบทความนี้ ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านได้ให้แนวคิดว่าการที่
เด็กได้เคลื่อนไหวร่างกาย ไม่ว่าจะโดยการวิ่งเล่น หรือแม้แต่การที่เด็กยังนอนอยู่ในเบาะแล้วยก
แขนขาเคลื่อนไหวร่างกายนั้น ย่อมก่อประโยชน์ในการสร้างความเจริญเติบโตให้กับเด็กนั่นเอง

นอกจากนี้การพลศึกษาและการกีฬาตามแนวคิดของท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
ท่านยังมีความเชื่อว่า การที่เด็กหรือบุคคลได้เข้าร่วมในกิจกรรมของพลศึกษาและกีฬานั้น จะช่วยให้
อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นระบบกล้ามเนื้อ ระบบ
การไหลเวียนของโลหิต ระบบหายใจ ระบบการขับถ่าย ฯลฯ ระบบต่าง ๆ เหล่านี้เมื่อร่างกาย
ได้ออกกำลังกาย หรือ เล่นกีฬาอยู่เสมอ ย่อมจะทำให้เพิ่มประสิทธิภาพการทำงานให้อวัยวะต่าง ๆ
เหล่านั้นเป็นอย่างดี ดังตอนหนึ่งของบทความเรื่อง "งานกับเล่น เนื่องด้วยกายนคร" ท่านได้กล่าว
ไว้ว่า

ข้าพเจ้าไม่ต้องอธิบายอ้อมค้อม ท่านก็คงเข้าใจแล้วว่า ร่างกายของเราทุกส่วนต้องการใช้
มิฉะนั้นก็ฝืดขัดอ่อนแอ เล็กลีบ เพราะคนเราเกิดมาสำหรับงานไม่ได้เกิดมาสำหรับขี้เกียจหลัง
ยาว ขาไม่ได้ใช้งานมาก ๆ ก็เดินไม่ถนัด ทานตัวไม่ไหว ต้องไต่ราวหัดเดินกันใหม่ แขนเมื่อ
ถนอมมากเกินไป กล้ามเนื้อก็ลีบไม่มีกำลังยกของหนักได้ ลำไส้เมื่อไม่ได้รับความกระเทือนให้
พอ หนักเข้าก็ไม่มีกำลังรีดอาหารทำให้จุลจากระงอก ร่างกายทั้งหมดคงไม่ได้ใช้ให้พอดีทุกส่วน หรือ
ใช้ส่วนใดมากเกินไป ไม่มีพักผ่อนเพียงพอ ก็เกิดความบั่นบ่วน โลหิตเดินไม่สะดวก เส้นประสาท
อ่อน ชักให้เมื่อยชบอ่อนเปลี้ย มึนหัว หนักเนื้อหนักตัว ต้องร้อนถึงหมอบ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี,
2463 : 24)

จากแนวคิดของท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าถึงแม้
ในปัจจุบันนี้ก็ยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงซ้ำยังมีการเน้นความคิดดังกล่าวให้เห็นเด่นชัดขึ้น ซึ่ง วรศักดิ์
เพียรชอบ (2527 : 2) ได้กล่าวถึงคุณค่าของการพลศึกษาและการกีฬาอันเกี่ยวกับการสร้างความ
เจริญเติบโตให้กับร่างกายนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า

การออกกำลังกายโดยเต็มที่เสมอ เป็นประจำเพียงพอแก่ความต้องการจะช่วยทำให้ความดัน
ในเลือดลดลง อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น กล้ามเนื้อ กระดูก หัวใจ ปอด เส้นเลือด
ระบบประสาท การย่อยอาหาร และการขับถ่าย ทำงานได้ดีขึ้น เป็นผลทำให้ร่างกายเจริญ
เติบโตอย่างเต็มที่ มีสุขภาพสมบูรณ์และสมรรถภาพของร่างกายสูง การที่สุขภาพและสมรรถภาพ

ของร่างกายดีขึ้น เนื่องจากการออกกำลังกายเป็นประจำนี้ ก็เนื่องมาจากการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย ซึ่งขึ้นอยู่กับกฎของการใช้และไม่ใช้ (Law of Use and Disuse)

นอกจากนี้แล้วการพลศึกษาและการกีฬาตามแนวคิดของท่าน

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านยังมีความเชื่อว่าการออกกำลังกายหรือการเล่นกีฬาอยู่เสมอ ๆ นั้น จะช่วยพัฒนาทักษะทางด้านของร่างกายให้ดีขึ้น ท่านได้กล่าวไว้ในบทความ "งานกับเล่นอันเนื่องด้วยข้อคิด" ในตอนหนึ่งว่า

การเล่นกีฬาย่อมนับเป็นงานได้ แท้จริงเมื่อลูกแมววิ่งไล่เศษกระดาษที่ปลิวอยู่ตามพื้น ก็เท่ากับมันเรียนวิชาจับหนูนั่นเอง สัตว์ทุกชนิดเมื่อเกิดมาแล้วก็ฝึกหัดตัวของมัน สำหรับการหากิน และเอาตัวรอดต่อไปในชีวิตของมัน อากาศที่มันฝึกหัดเช่นนั้น ถ้าเราไม่นึกก็ดูเป็นแต่เพียงเล่น ถ้านึกเข้าก็แลเห็นเป็นงานไปได้ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2562 : 1769)

นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ แนวคิดของท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่กล่าวถึงคุณค่าของการพลศึกษาและการกีฬา อันก่อให้เกิดการพัฒนาการทางด้านร่างกายนั้น ยังปรากฏอยู่ในบทกวีต่าง ๆ อีกหลายต่อหลายที่ด้วยกัน เช่น "บทเพลงกราวกีฬา" ในตอนหนึ่งท่านได้กล่าวไว้ว่า

ร่างกายกำยำล่ำเลิศ
กล้ำเนื้อก่อเกิดทุกแห่งหน
แข็งแรงทรหดอดทน
ว่องไวไม่ย่อระย่อใคร (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2512 : 25)

หรือในบทกวีที่ชื่อ "การฝึกซ้อม" ท่านได้กล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า

ส่วนกายหมายก่อกำลังฤทธิ์
การกินเป็นกิจสม่ำเสมอ
อาหารพื้นร้อนคั่วพูนุด เพื่อ
ไม่มัวเกลือกกลิ้งกลายอบายมุข
โปรดกลางแจ้งออกแรงรักระเบียบ
ประพฤดิเฉียบทางวินัยให้เกิดสุข
การสั่งเสียมัยยัสสบบำบัดทุกข์
บำเพ็ญลูกเคยชินมิญโญแล (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 46)

และในบทกวีที่ชื่อ "นักกีฬา" ทางก็ได้แสดงแนวคิดทางด้านนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า

การฝึกซ้อมซ้อมกายหาย เมื่อยล้า
 เพิ่มฤทธิ์พาเธอให้ไวว่องว้าง
 การรักษานามัยเธอไม่ทิ้ง
 กินอยู่ยังกลิ้งสะอาดปราศหุง เพื่อ
 ใจสบายอยู่ภายในกายสบาย
 ทำกายใจเฉิดฉายหายหยิ่งเย่อ
 เครื่องจักรธรรมาชาติหรือคือตัวเธอ
 เสม้าเสมอสมรรถงานปานเครื่องทิพย์ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี,

2511 : 44)

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
 ท่านมีแนวคิดที่เด่นชัดว่า การพลศึกษาและการกีฬานั้นจะช่วยสร้าง เสริมและพัฒนาการทางด้าน
 ร่างกายได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นทักษะทางร่างกาย ความเจริญเติบโตของร่างกาย สมรรถภาพ
 ของร่างกาย ตลอดจนประสิทธิภาพในการทำงานของระบบต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น ระบบกล้ามเนื้อ
 ระบบประสาท ระบบการหายใจ ระบบการไหลเวียนของโลหิต ตลอดจนระบบของการขับถ่าย สิ่ง
 เหล่านี้จะมีการพัฒนาการไปได้ด้วยดีนั้น การพลศึกษาและการกีฬามีส่วนช่วยสร้างเสริมเป็นอย่างมาก
 ดังนั้นในช่วงที่ท่านรับผิดชอบในการศึกษาของชาติ ท่านจึงมุ่งมั่นที่จะให้การพลศึกษาและการกีฬาเพื่อ
 เสริมสร้างการพัฒนาการให้เด็กและเยาวชนของชาติ ตลอดจนประชาชนของชาติตลอดมา

2.2 คุณค่าในการป้องกันและรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ

ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านมีแนวคิดหรือมีความเชื่อว่าถ้าคนเราได้
 เล่นกีฬาหรือได้ออกกำลังกายอยู่เสมอ นั้น นอกจากจะทำให้ร่างกายเจริญเติบโตแข็งแรงแล้ว ยังจะ
 ทำให้ร่างกายปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ได้ด้วย เพราะการออกกำลังกายนั้นสร้างให้ร่างกาย
 เกิดความแข็งแรงก็เหมือนกับการสร้างภูมิคุ้มกันต้านโรคต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นกับร่างกายนั่นเอง ซึ่ง
 ความไม่มีโรคนั้นถือว่าเป็นยอดปรารถนาขั้นสุดยอดของมนุษย์ ดังพระบรมพุทธโธวาพว่า "อโรคยา
 ปรามาลาภา" ความไม่มีโรคเป็นยอดแห่งลาภนั้นเอง ดังบทความเรื่อง "งานกับเล่น เนื่องด้วย
 กายนคร" ท่านได้กล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า

นอกจากที่ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายจะผิดปกติไปด้วยความไม่ได้ใช้เพียงพอ ดังพรรณามา
 แล้ว ยังมีพยาธิภายนอกเข้าทำให้ร่างกายปรวนแปร เกิดเป็นโรคขึ้น พยาธิเหล่านี้ นอกจาก
 อุบัติเหตุ หรือกำลัง ดินฟ้าอากาศ ความรู้ใหม่อธิบายว่า ยังมีเชื้อโรคมามากมายหลายพันธุ์ที่เป็น
 ปฐมาณู เล็กจนแลเห็นไม่ได้ด้วยตาเปล่า เชื้อโรคเหล่านี้เป็นลักษณะสัตว์บ้าง พืชบ้าง
 ระหว่างสัตว์และพืชบ้าง อยู่กับดินบ้าง กับน้ำบ้าง แผล่ขานไปกับร่างกายของสัตว์บ้าง ให้โทษ

แก้ร่างกายมนุษย์หนัก เขาฝึกกัน แต่ควรเป็นที่ยืนคืออย่างหนึ่งที่ธรรมชาติโลกจัดพยาธิไว้สำหรับ เบียดเบียนร่างกายแล้ว ก็จัดร่างกายไว้สำหรับต่อสู้พยาธิทั้งมวลด้วย ร่างกายคือกองทัพ ฝ่ายเราสำหรับต่อสู้กับกองทัพฝ่ายข้าศึกคือพยาธินี้ ถ้าได้บำรุง ให้แข็งแรงบริบูรณ์ พร้อมทั้งจะต่อต้านอยู่เสมอก็ย่อมมีกำลังเพื่อจะปราบปรามพยาธิให้ย่อยยับได้สะดวกเข้า ถ้าถูกละเลยไว้ จนกระทั่งปลงกระเป๋าย่อยแอ ก็เหมือนกองทัพที่ขาดกำลังพลกำลังอาวุธ และกำลังบังคับบัญชา กองทัพเช่นนี้จะต่อสู้ข้าศึกได้หรือ? เราพยายามจัดกองทัพบก ทหารเรือไว้สำหรับต่อสู้วีรราชศัตรู บัณฑิตบ้านเกิดเมืองนอนของเราฉันใด เราก็จำเป็นต้องพยายาม ส่งเสริมกำลังกองทัพแห่งกายนกร ของเราไว้สำหรับต่อสู้ร้องกันข้าศึก คือพยาธิอันแลเห็นไม่ได้ด้วยตาเปล่า ประจวบว่าล่องหน หายตัว เข้ามาทำร้ายเรา ฉะนั้นการออกกำลังกายทำงานหรือทั้งงานทั้งเล่น ให้เหมาะสมอยู่เสมอ เพื่อบำรุงรักษาปกติของร่างกายให้แข็งแรงไว้นี้แหละ เป็นการส่งเสริมฝึกฝีมือ กำลังกองทัพแห่ง กายนกร เชี่ยวละ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2463 : 27-28)

จากข้อความดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านมีความเชื่อว่า การออกกำลังกายอยู่เสมอจะเป็นการเตรียมร่างกายให้พร้อมที่จะต่อสู้หรือต่อต้าน โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ซึ่งเป็นศัตรูที่มองไม่เห็นจะเข้ามารุกรานได้อย่างดี ในตรงกันข้ามถ้าปล่อยให้ร่างกายอ่อนแอขาดการบำรุงรักษา ซึ่งหมายถึงขาดการออกกำลังกายแล้ว โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ก็ย่อมจะโจมตีหรือเข้าสู่ร่างกายได้ง่าย ๆ นอกจากนี้แล้วท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านยังได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อีกว่า การที่คนเราไม่ออกกำลังกาย แสงหาแต่หม่อม ดิยาติมาบำรุงรักษาร่างกายนั้นไม่เป็นที่ถูกต้องนัก ดังอีกตอนหนึ่งจากเรื่องเดียวกันนี้ท่านได้กล่าวไว้ว่า

ท่านว่าร่างกายทรุดโทรมเพราะไม่ใช้ร่างกายทุพพลภาพอยู่อย่างแข็งแรง เรา ก็ลองวิ่งและกระโดดโลดเต้นดูสักหนึ่งพอเสร็จแล้วก็ลงนอนเจ็บพอดี ท่านว่าเดินแก้มือโย เดินเข้ากลับมาถึงบ้านระบมก้าวขาไม่ออก เลยเข็ดและเหมาว่า ท่านกล่าวผิดที่หลังเราไม่เชื่อ เลยก้าวการเดินเลยไม่เดินมากกว่าจำเป็น เลยเป็นคนขาดความบำรุงในทางไม่ออกแรง แสงหาแต่หม่อมดิยาติเท่านั้น คนอายุสั้นเพราะเหตุนี้มีน้อยแท้จริงการระบม เป็นผลของการใช้ มากเกินไป ไม่จำเป็นจะเป็นโทษกลับเป็นคุณที่บอกให้เรารู้ว่าเกินพอดีไปแล้ว สำหรับคราวหน้า เราจะได้ผ่อนทำให้ค่อยลงพอดี การออกแรงที่เดียวจะให้หายเป็นปลิดทิ้ง หรือออกแรงคราว หนึ่งจะให้คุ้มไปได้นาน ๆ นั้นจะเท่ากับเกณฑ์ให้การออกแรงเป็น ยาพิษจะดีสมหวังที่ไหน? แต่ยาต้องกินกันหลาย ๆ ถ้วยหรือหลาย ๆ หม้อ การออกแรงเพื่อกันความอ่อนแอหรือเพื่อ บำรุงให้หายอ่อนแอก็ต้องทำเสมอ เป็นปกติยิ่งทำได้สัปดาห์ละสอง-สามครั้ง หรือทุกวันก็ยิ่งดี ความเคาและทำผิดเหล่านี้มีมากมายด้วยกันทุกรูปนาม ใครจะอวดว่าใคร เป็นผู้วิเศษไม่มีเคา ไม่ได้ และใครจะอวดว่าใคร เป็นผู้สามารถกำหนดความพอดีในทางกัน ในทางบำรุง ในทาง จัดงานกับเล่นให้พอแก่กันให้แก่คนอื่นก็ไม่ได้เหมือนกัน ตัวเองนั่นแหละจะกะความพอดีของตน ได้แม่นกว่าคนอื่นกะให้ แต่ตนจะต้องไม่คือ ไม่หลงเขลามากเกินไปนัก ซึ่งแปลว่าจะต้องมี ความรู้โดยอาศัยการอ่าน การฟัง และการสังเกต แก้อใช้วิธีต่าง ๆ จนพอเหมาะ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2463 : 27)

จากข้อความในตอนนี้จะเห็นได้ว่า ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านมีแนวคิดหรือมีความเชื่อว่า การออกกำลังกายที่ถูกต้องเหมาะสมและเพียงพอแก่ความต้องการของร่างกาย โดยไม่มากหรือน้อยเกินไปย่อมจะก่อให้เกิดประโยชน์และคุณค่าในการป้องกันโรคภัยไข้เจ็บให้แก่ร่างกายได้เป็นอย่างมาก และการที่คนเราจะออกกำลังกายอย่างไรในลักษณะใดนั้นต้องศึกษาค้นคว้า เพื่อจะให้เกิดความรู้ขึ้นมาอันจะได้นำมาปรับปรุงหรือตัดแปลงให้เข้ากับสภาพร่างกายของตนเอง นอกจากนี้แล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านยังได้ให้ความเห็นว่าการออกกำลังกายนั้นเป็นการแก้ไขความบกพร่องของร่างกายที่ต้นเหตุ ซึ่งถือว่าเป็นการป้องกันนั้น ย่อมจะดีกว่าการแก้ไขที่ปลายเหตุ ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า

หมอและยามีหน้าที่จะแก้เมื่อโรค คือความผิดปกติได้เกิดขึ้นแล้ว ส่วนที่จะแก้ไม่ให้โรคคือ ความผิดปกติแห่งอวัยวะต่าง ๆ เกิดขึ้นได้นั้นต้องตัวเราเอง โดยอาศัยมึนกับเล่นให้เหมาะสม เป็นปกติอยู่ตลอดชีวิต กัน ย่อมสำคัญกว่าแก้เป็นข้อที่เราทำทั้งหลายไม่ปฏิเสธแล้วไม่ใช่ หรือ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2463 : 24)

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านได้มีแนวคิดหรือความเชื่ออันเกี่ยวกับการพลศึกษาและการกีฬาว่า สามารถที่จะป้องกันโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นแก่ร่างกายของคนเราได้ โดยที่กิจกรรมของการพลศึกษาและการกีฬานั้นสามารถนำมาเสริมสร้างให้ร่างกายแข็งแรงมีภูมิคุ้มกันโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งในสมัยปัจจุบันแนวคิดนี้ทางด้านของวงการแพทย์ก็ยอมรับกันแล้ว และยอมรับกันอย่างกว้างขวางมีการสนับสนุนให้ประชาชนได้เล่นกีฬาและออกกำลังกาย เพื่อป้องกันโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ กันอย่างแพร่หลาย เช่น การเล่นกีฬาเพื่อสุขภาพ การวิ่งเพื่อสุขภาพ การเดินเพื่อสุขภาพ ฯลฯ และทางแพทย์สภาแห่งประเทศไทยก็ได้กล่าวถึงคุณค่าของการ เล่นกีฬาหรือการออกกำลังกายไว้ว่ามีคุณค่าและมีประโยชน์ดังต่อไปนี้

- 1) การออกกำลังกายช่วยให้อวัยวะต่าง ๆ เช่น หัวใจ ปอด ไต และกระดูกแข็งแรงขึ้น นอกจากนั้นยังช่วยลดการเป็นโรคความดันโลหิตสูง โรคแผลในกระเพาะอาหาร และไขมันในเส้นเลือดสูง เป็นต้น
- 2) ผู้ที่ทำงานเบาโดยไม่ค่อยออกกำลังกาย อาจเป็นโรคเหนื่อยง่าย และเวียนศีรษะ การออกกำลังกายให้เหนื่อทุกวันอาจช่วยให้อาการเหล่านั้นหายไป
- 3) พระภิกษุ นักเรียน แม่บ้าน ช่างเย็บเสื้อผ้า นักธุรกิจ และผู้มีอาชีพงานเบาอื่น ๆ ควรหาเวลาออกกำลังกายทุกวัน อาจช่วยให้อาการเหล่านั้นหายไป
- 4) มุขโประณีย์ เป็นโรคหัวใจน้อยกว่าพนักงานโทรศัพท์ กระเป๋าตังค์ เป็นโรคหัวใจน้อยกว่าคนขับ เพราะประโยชน์ของการออกกำลังกายจากการเดิน ถ้าไม่ย่อยากเป็นโรคหัวใจ การเดินมาก ๆ

- 5) คนถือจักรยานเป็นโรคหัวใจน้อยกว่าคนขับรถหรือคนนั่งรถ เพราะประโยชน์ของการออกกำลังกาย
 - 6) การออกกำลังกายเป็นประจำ ทำให้การเป็นโรคติดเชื้อ เช่น หวัด คัดจมูก และเจ็บคอน้อยลง
 - 7) การเดิน การวิ่ง การทำกายบริหาร การทำโยคะและการรำมวยจีน ล้วนเป็นการบริหารกายที่ทำให้สุขภาพดีขึ้น
 - 8) ผู้ที่ทำงานเบาและงานจำเจอาจเจ็บป่วยบ่อย ๆ ควรส่งเสริมให้เขาออกกำลังกายทุกวัน
 - 9) การออกกำลังกายทุกวันทำให้แก่ช้าและมีอายุยืน
 - 10) การออกกำลังกายวันละนิดจิดแจ่มใส
- (แพทยสภา อ้างถึงใน วรศักดิ์ เพียรชอบ, 2527 : 5)

จากที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านได้มีแนวคิดหรือมีความเชื่อว่าการพลศึกษาและการกีฬาจะช่วยป้องกันโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

2.3 คุณค่าในการพัฒนาการทางด้านของสังคม

การพลศึกษาและการกีฬาตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านมีความเชื่อว่า การพลศึกษาและการกีฬาจะช่วยในการพัฒนาการทางด้านสังคมในส่วนบุคคลได้เป็นอย่างดี เพราะการพลศึกษาและการกีฬานั้นจะช่วยเสริมสร้างให้บุคคลเกิดความมีน้ำใจนักกีฬาขึ้นมา ซึ่งความมีน้ำใจนี้ก็คือปัจจัยที่จะช่วยให้บุคคลสามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคม เป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของสังคม เช่น เป็นผู้ที่มีรู้จักควบคุมอารมณ์ของตนเอง เป็นผู้ที่มีระเบียบวินัย เคารพกฎเกณฑ์ และกติกาต่าง ๆ เป็นผู้ที่มีรู้จักรับผิดชอบในหน้าที่ของตนเอง มีคุณธรรม มีเมตตาธรรม มีความเชื่อมั่นตนเอง มีความกล้าหาญ มีความเสียสละ มีศีลธรรมจรรยา มีความสุจริตซื่อสัตย์ มีความสามัคคีในหมู่คณะ ตลอดจนการมีความรักและศรัทธาในระบอบประชาธิปไตย เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จะทำให้บุคคลสามารถอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างมีความสุข

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านมีแนวคิดว่าการพลศึกษาและการกีฬานั้นเป็นการศึกษาอีกด้านหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมให้บุคคลเกิดความมีน้ำใจนักกีฬาขึ้นมา อันเป็นคุณลักษณะของการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งความมีน้ำใจนักกีฬานั้นท่านได้อธิบายไว้ว่า

ที่เรียกว่าใจลูกผู้ชาย หรือใจนักเลง หรือใจเสือป่า หมายความว่าอย่างเดียวกัน คือหมายถึงน้ำใจนักกีฬา ซึ่งไว้ใจได้ทั้งมิตร ทั้งศัตรู และใคร ๆ ทั้งหมด เพราะเป็นน้ำใจที่สุภาพ และรักเกียรติ . . . (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 54)

จากแนวคิดของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีดังกล่าวนี้ คุณลักษณะของผู้ที่มี
 นำใจนักกีฬาจะเป็นปัจจัยให้สังคมอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ท่านมีความเชื่อว่าบุคคลที่เข้าร่วม
 กิจกรรมทางด้านของการพลศึกษาและการกีฬาย่อมจะก่อให้เกิดความมีน้ำใจนักกีฬาขึ้นมาในตัวของ
 บุคคลนั้น ๆ นอกจากนั้นแล้วน้ำใจนักกีฬาตามแนวคิดของท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านเชื่อว่า
 ผู้ที่มีน้ำใจนักกีฬานั้น ย่อมจะปฏิบัติกับคนอื่น ๆ ได้เป็นอย่างดีอีกด้วยในตรงกันข้ามผู้ที่ไม่มีความมีน้ำใจนักกีฬา
 ก็ย่อมทำงานอย่างผู้ที่ไม่มีความมีน้ำใจนักกีฬาไปด้วย คือ ไม่รู้จักรับผิดชอบ ทำงานด้วยอารมณ์ ไม่มีมนุษย
 สัมพันธ์ ไม่ตรงต่อเวลา ขาดสัจจะ ขาดคุณธรรม ขาดการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่รู้จักการเสียสละเพื่อ
 ส่วนรวม ไม่มีเกียรติในตนเอง ซึ่งลักษณะดังนี้จะทำให้งานที่ท่านนั้นประสบความสำเร็จล้มเหลว ตลอดจน
 ทำให้สังคมขาดความสงบสุขตามไปด้วย ดังคติพจน์ของ "ครูเทพ" หมวคนำใจนักกีฬา ท่านได้กล่าว
 ไว้ว่า

น้ำใจนักกีฬา ยามชนะไม่ตื่นตัว ยามแพ้ไม่เสียขวัญ ฉะนั้นน้ำใจนักกีฬานั้นเป็น แพ้
 เป็น

โลกุชนาน้ำใจนักกีฬา แต่โลกดูถูกน้ำใจที่ไม่ใช่กีฬา

ใครเล่นอย่างนักกีฬา เขาทำงานอย่างนักกีฬาด้วย

ใครไม่เล่นอย่างนักกีฬา อย่าหวังว่าเขาจะทำงาน ด้วยน้ำใจนักกีฬา

น้ำใจนักกีฬาอยู่ที่หัวใจ มิใช่อยู่ที่ลำแข้ง ฉะนั้นน้ำใจนักกีฬา ไม่จำเป็นมีแข้งนักกีฬา และ
 แข็งนักกีฬา ไม่จำเป็นมีน้ำใจนักกีฬา

เราคำนับน้ำใจนักกีฬา อย่างผ่าเผย เราไม่เงยดูหน้า คนป่าเถื่อน

อันน้ำใจนักกีฬานูชาได้ ไม่ว่าใครนุชาไว้ทุกเมื่อ ขาดน้ำใจนักกีฬานี้หน้าเบื้อ คนไม่เชื่อและ
 ไม่ไว้ใจเลย (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2516 : ปกหลัง)

คุณลักษณะของผู้ที่มีน้ำใจนักกีฬา อันเป็นปัจจัยในการพัฒนาการทางด้านของ
 สังคม ตามแนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้น จะประกอบไปด้วยคุณลักษณะดังต่อไปนี้

2.3.1 เป็นผู้ที่รู้จักควบคุมอารมณ์ของตนเอง มีความอดทน และอดกลั้นต่อ
 สถานการณ์ต่าง ๆ

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความเชื่อว่า ผู้ที่เข้าร่วมในกิจกรรม
 ของพลศึกษาและการกีฬานั้น การพลศึกษาและการกีฬาจะฝึกฝนให้เป็นผู้ที่รู้จักควบคุมอารมณ์ของ
 ตนเอง มีความอดทนและอดกลั้นต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่โมโหง่ายไม่โกรธง่าย ไม่แสดงความดีใจ
 หรือเสียใจจนเกินเหตุ ไม่อาฆาตมาดร้าย ไม่ทำอะไรเอาแต่ใจของตนเอง หรือยึดตนเองเป็น
 ใหญ่ ดังข้อความตอนหนึ่งของบทความเรื่อง "งานกับเล่น เนื่องด้วยจิตต์" ท่านได้กล่าวไว้ตอนหนึ่ง
 ว่า

โลกธรรม 8 ที่ว่าเป็นเครื่องมือสำหรับผ่าขวากหนามแห่งโลกียสุขนั้น เป็นอย่างหนึ่งซึ่งพระบรมศาสดาของเราได้ประทานไว้ เพราะเมื่อใครรู้จักประสพ ลาภ, ยศสรรเสริญ, สุขกับความเสื่อมของทั้ง 4 อย่างนี้ รวมเป็น 8 อย่าง ผู้นั้นจะกลัวทุกข์ ทำไม? นักกีฬาผู้ชนะได้อะไร แล้วไม่เห่อ ไม่ตื่นตัวจนเกินไป แสดงความยินดีเพียงเป็นอัญมณี ผู้ดีที่รู้ความดีของผู้ให้ก็พอแล้ว ไม่ใช่หรือ? ฝ่ายเมื่อแพ้เล่าคือเมื่อไม่ได้รับหรือพลัดพรากจากอิฏฐารมณ์ทั้ง 4 ด้าน หรือแต่ละอย่าง ๆ ก็ดี ช่มโลก, โทส, โมห, ตัวอกุศลมูลใหญ่ไว้ได้ เชื่อมมั่นในอนัตตาความเป็นตัวตนมากเกินไป โสภ (ความแห้งใจ) ปริเทเวท (ร้องไห้คร่ำครวญ) ทุกข์ (ความลำบากกาย) โทมณัส (ความลำบากใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ) จะเยียมกรายเข้ามาได้ยากเข้า นักกีฬาเช่นนี้ชนะก็สนุก แพ้ก็ไม่ทุกข์ ตั้งหน้าเล่นการเล่นของตัวเองไปทุกเมื่อเชียววันจนตลอดอายุขัย ซึ่งควรจะยืนยาวไม่น้อย เพราะบริบูรณ์ทั้งกำลังกาย และกำลังใจ นี้ นับเป็นหลักสำคัญสำหรับเราทั้งหลายได้อย่างหนึ่ง (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2464 ; 21-22)

จากข้อความข้างบนนี้จะเห็นได้ว่า ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านได้ชี้ให้เห็นว่า การพลศึกษาและการกีฬานั้นจะช่วยกล่อม เกลาให้เป็นผู้ที่สามารถควบคุมอารมณ์หรือกิเลสในตนเองได้ ไม่ลุ่มหลงในลาภ, ยศ, สรรเสริญ, ความสุข เพราะสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีวันเสื่อมไปได้ ถ้ามีवलลงระเริงกับสิ่งเหล่านี้อยู่สักวันหนึ่งความทุกข์ก็จะเกิดขึ้นกับตัว เพราะสิ่งดังกล่าวนั้นสามารถเสื่อมลงไปได้ ผู้ชนะก็จะไม่เห่อเหิมหรือแสดงออกมากจนเกินเหตุ อันแสดงให้เห็นถึงการไปยึดติดกับตัวตนมากเกินไป ฝ่ายแพ้ก็รู้จักอดทน ออกสลับต่อความพ่ายแพ้ ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้ก็มักจะก่อให้เกิดความสุขด้วยกันทั้งสองฝ่าย การเล่นกีฬานั้นไม่ใช่อยู่ที่แพ้ชนะแต่เพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่ได้ใช้การกีฬาเป็นเครื่องบำรุงรักษาร่างกาย และจิตใจให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บนั้นเป็นจุดใหญ่

นอกจากนี้ในบทกวีที่ชื่อ "นักกีฬา" ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านได้มีแนวคิดหรือความเชื่อว่าการพลศึกษาและการกีฬานั้น นอกจากจะทำให้ทรวดทรงของร่างกายสง่างามแล้ว ก็ยังทำให้เป็นผู้ที่รู้จักหรือสามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ดีอีกด้วย แพ้ชนะเมื่อเสร็จสิ้นการแข่งขันแล้วก็ยิ้มเข้าหากัน และเป็นยิ้มที่มาจากใจจริง ไม่ได้แฝงไว้ซึ่งความอาฆาตมาดร้ายแต่ประการใด ซึ่งการรู้จักควบคุมอารมณ์ของตนเองและการรู้จักอดทน ออกสลับต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ นั้น จะก่อให้เกิดความนิยมชมชอบต่อผู้ที่พบเห็นอีกด้วย ดังบทกวีที่ว่า

ฉันชมชอบนักกีฬาผู้สามารถ
 เถอองอาจดังพระยาราชนี
 สุภาพทั้งกิริยาและพาที
 งามอ่อนโยนอย่างครีที่น่ารัก
 ทรวดทรงงามกล่อม เนื้อนัคเห็น
 ใจเยือกเย็นกัมละมัยให้ประจักษ์

ยืมทั้งแพะและชนะประหลาดนัก
 ไม่รู้จักอากาศหรือหนาว เกรง
 ไม่ยอมแพะไว้แต่มีใครชนะ
 ไม่ลละแต่ไม่ไข่ม่มเหง
 ต้องการแต่แพร่เพล้เล่หนักเลง
 ยุติธรรม เองเอง-ใช้อื่นไกล

(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 44)

หรือในบทกวีที่ชื่อ "การฝึกซ้อม" ท่านก็ได้กล่าวถึงเรื่องของการ
 รู้จักการควบคุมอารมณ์ของตนเอง รู้จักอดทนอดกลั้นไว้คนหนึ่งว่า

ส่วนใจหัดนิสัยให้รำเริง
 เชี่ยวชาญเชิงริงใจไม่บ้อแม่
 ใจเป็นนายกายเป็นบ่าว เข้าแบบแท้
 ค่อยเกียงแกกสิเสตาม เหตุการณ์
 ไม่นุนเฉียว เบรียวเปลี่ยเสียด
 ไม่ทคชู้ชไม่ฟุ้งซ่าน
 ความประหม่าพาฟกสะทกสะท้าน
 ค่อยรำคาญหาญแค้นห่างไป

(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 40)

จากแนวคิดในบทกวีดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า ท่าน ...
 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านได้มีความเชื่อว่าการพลศึกษาและการกีฬานั้น จะช่วยเสริมสร้างให้
 เป็นผู้มีอารมณ์รำเริงแจ่มใสไม่เคร่งเครียด ไม่เอาอารมณ์มาเป็นนายบังคับร่างกาย การพลศึกษา
 และการกีฬาจะช่วยทำให้ไม่เป็นผู้ที่มีอารมณ์นุนเฉียว โมโทหรือโกรธง่าย ไม่ทำให้เกิดความหุด
 รันทท้อในอารมณ์ การพลศึกษาและการกีฬาจะช่วยแก้ไขและบำบัดสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ นั้นให้หมดไป

จากที่กล่าวมาแล้วนี้พอจะสรุปได้ว่า คุณลักษณะของผู้มีน้ำใจนักกีฬา
 ตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้น การรู้จักควบคุมอารมณ์ของตนเอง และรู้จักอดทนอดกลั้น
 ในอารมณ์คือเหตุการณ์ต่าง ๆ นั้น เป็นลักษณะหนึ่งที่พึงจะมี และก็เป็นลักษณะที่สำคัญที่ซึ่งจะขาดเสีย
 ไม่ได้ในตัวของนักกีฬา และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านเชื่อว่าการพลศึกษาและการกีฬาจะช่วย
 ก่อให้เกิดคุณสมบัติดังกล่าวขึ้นขึ้นมา

2.3.2 เป็นผู้ที่มีระเบียบวินัย เคารพกฎกติกาและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ

ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านมีแนวคิดหรือมีความเชื่อว่าการพลศึกษาและการกีฬา นั้นจะ เสริมสร้างคุณลักษณะของความมีน้ำใจนักกีฬาในทาง เป็นผู้ที่มีระเบียบวินัย เคารพกฎกติกาและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ให้แก่บุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรม ดังบทกวีของท่านที่ชื่อว่า "แฟร์เพล้" ท่านได้กล่าวไว้ว่า

โปรดให้ฉันรู้จัก
 ศึกษากติกาการเล่น
 เพื่อฉันจักได้ไม่เป็นคนเห็นแก่ตัวชั่วช้า
 อื่นึงหักให้ฉันพ้นจาก
 อยากได้ดาวเดือนเหมือนม้า
 หรือ เฝ้าแต่บึงน้ำตา
 ร้องหาลูกบ๊อบแตกแล้ว
 อื่นึงรักกับหวงต่างกัน
 ให้ฉันแยกได้คล้องแคล้ว
 รักคือแสงสว่างพรายแพรว
 หลงแล้วมีคมนอนท่ำล
 ให้ฉัน เฝี่ยมด้วยความรัก
 หักห้ามความหลงเห่อราน
 ถ้าฉันจักต้องทรมาน
 ให้ฉันขึ้นบานอดทน
 นิดชมทน่อยชมสม เป็น
 บ้ายอบเห็น เป็นผล
 ผิดกับสรร เสริญคุณคน
 โปรดฝึกฝนฉันซ้ำของ
 อื่นึงโปรดหักฉันให้เชี่ยวชาญ
 ในเชิงชิงชัยทั้งผอง
 แต่ครั้นถึงคราวฉันต้อง
 พ่ายแพ้ให้ฉันแท้ เป็น

(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 3)

จาก เนื้อความของบทกวีนี้ จะเห็นได้ว่าท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านมีแนวคิดที่จะอบรมสั่งสอนให้เด็กเป็นผู้ที่อยู่ในกฎ กติกาต่าง ๆ เพราะการรู้จัก

ปฏิบัติตามกติกาในการทำสิ่งต่าง ๆ นั้นจะทำให้เป็นผู้ที่ไม่เห็นแก่ตัว เป็นผู้ที่ไม่ทำอะไรเกินขอบเขต รู้จักประพฤติกฎปฏิบัติตนตามครรลอง ตามเหตุตามผล ท่านยังได้สอนไว้อีกว่าการทำอะไรไม่ถูกต้อง กฎกติกาหรือการไม่รักษากฎกติกานั้น จะทำให้ชีวิตหรือหน้าที่การงานไม่ประสบความสำเร็จ การอบรมสั่งสอนก็เหมือนกันควรจะทำให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ใช้เอาแต่ชมหรือยกยอเท่านั้น ซึ่งแทนที่จะเป็นผลดีก็จะกลับกลายเป็นผลร้าย ทำให้เด็กไม่รู้จักว่าสิ่งใดผิดสิ่งใดถูก ทำให้เด็กเอาแต่ใจของตนเอง ไม่ยึดกฎเกณฑ์หรือกติกาต่าง ๆ เป็นหลัก ซึ่งจะ เป็นผลเสียต่อเด็กในภายภาคหน้า การฝึกหัดให้เด็กยอมรับและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ หรือกติกาที่ถูกต้องนั้น จะทำให้เด็กรู้จักสภาพของชีวิตที่แท้จริง ซึ่งมีทั้งการแพ้และถ่วงชนะ ดังนั้นถ้าเด็กได้ปฏิบัติตามท่านองคคองธรรมหรือครรลองที่ถูกต้องแล้ว เด็กก็ย่อมจะยอมรับสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านมีความเชื่อว่า การพลศึกษาและการกีฬา นั้นจะสร้างให้เด็กเป็นผู้ที่เคารพกฎกติกา และระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้จากบทเพลง "กราวกีฬา" ในตอนหนึ่งท่านได้กล่าวไว้ว่า

ไม่ชอบเอาเปรียบ แข่งขัน

สู้กันซึ่งหน้าอย่าลับหลัง

มีส่วนตัว เบื่อเหลือกำลัง

เกลียดซึ่งการเล่น เห็นแก่ตัว

(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2512 : 25)

นอกจากการปฏิบัติตามกฎหรือกติกาตลอดจนระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ แล้ว การเชื่อฟังคำสั่งของผู้ตัดสินก็เป็นอีกอย่างหนึ่งที่ทั้งผู้เล่นและผู้ดูจะต้องเคารพ เชื่อฟัง และปฏิบัติตาม ซึ่งในเรื่องนี้ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านมีแนวคิดในเรื่องนี้ไว้ว่า

ในอันเอาเปรียบไซ้

ไม่มี

ขอยุติธรรมที

เถอะเนื้อ

จริงฤาเล่นก็ดี

โคแปลก

จริงอย่าเป็นเล่นเก้อ

เล่นเพื่อ พาลจริง

ค้ำมดผู้

ตัดสิน

นักกีฬาตัดสิน

ชั่วช้า

ชอบมิชอบยิน

ยอมอย่างนักกีฬา

ตั้งท่านฟังท่านถ่า

คั่งนี้มีวินัย

(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2515 : 41)

นอกจากนี้แล้ว ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านยังได้ให้แนวคิดไว้อีกว่า การเล่นกีฬาหรือการแข่งขันกีฬานั้น นักกีฬาหรือผู้เล่นไม่ควรเห็นแก่อามิสสินจ้าง เพราะอามิสสินจ้างนั้น เป็นตัวที่จะก่อให้เกิดการทำผิด หรือฝ่าฝืนกฎ กติกาหรือกติกาของการเล่นได้ เพราะผู้เล่นมุ่งหวังจะเอาชนะ แต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งไม่ใช่เรื่องที่ถูกต้อง การเอาชนะโดยการฝ่าฝืนกฎระเบียบนั้น ไม่ใช่เรื่องที่ดีควรจะยกย่องบูชา การเล่นหรือการแข่งขันควรจะให้เป็นไปตามกฎกติกาแท้-ชนะไม่ใช่เรื่องสำคัญมากนัก สิ่งที่สำคัญนั้นก็คือคุณค่าของการแข่งขัน หรือคุณค่าของกีฬา ซึ่งเป็นสิ่งที่ดีควรจะหยิบยกขึ้นมาบูชามากกว่าชัยชนะ โดยเฉพาะชัยชนะที่มาจาก การฝ่าฝืนกฎกติกาของการแข่งขัน ดังบทกวีที่ชื่อ "นักกีฬา" ท่านได้กล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า

เธอชิงชังเชิงชิงชัยอย่างไม่เลือก

เช่นกล้วย เลือกอามิสผิดศีลฉิบ .

แพ้ชนะ เป็นได้ไม่งุบงิบ

คุณค่าแข่งควรหยิบยื่นบูชา

เธอกล่าวว่าการกีฬาอามิส

ว่ามีฤทธิ์มนัสย ได้อย่างวา

แท้จริง เด็ก เกิด เป็นนักกีฬา

อนามิสก่อนมา เสียคนไป

การกีฬาดูจศึกษาควรสร้างมนุษย์

ช่วยกันจุดทั้งกระบี่มิให้ไต่

เราเคยบั้น เทวดามาแต่ไร

ยกกระบี่เกิดได้ เทวดาเอง

(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 44)

2.3.3 เป็นผู้ที่รู้จักรับผิดชอบและปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านมีแนวคิดว่าคุณลักษณะของความเป็นผู้นำนักกีฬาอีกประการหนึ่งก็คือ การ เป็นผู้ที่รู้จักรับผิดชอบและปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด เป็นผู้ที่ให้เกียรติและเคารพสิทธิและหน้าที่ของผู้อื่น ไม่ก้าวร้าวในหน้าที่หรือกิจการงานของผู้อื่น โดยที่ไม่ได้รับอนุญาต ไม่ดูถูกเหยียดหยามงานในหน้าที่ผู้อื่น มีความรับผิดชอบในงานที่ตนเองกระทำอยู่ มีลักษณะของการเป็นผู้นำผู้ตามที่ดี ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ท่านได้กล่าวไว้ในตอนหนึ่งของบทความเรื่อง "งานกับเล่น อันเนื่องด้วยจิตต์" มีใจความว่า

. . . ใครเกิดมาทางไหนต้องไปทางนั้น เป็นนักพรตใช่ว่าง่ายเมื่อไหร่ ฤษฏีในศาสนาของเราต้องให้ชาวบ้านเลี้ยงก็มีหน้าที่ตอบแทนชาวบ้านด้วยการสืบทอดพระศาสนา โดยประเพณีธรรมอย่างอุกฤษฏีเอง แล้วสั่งสอนให้ผู้อื่นประพฤติธรรมโดยควรแก่ตัวเขาด้วย ใครมีวิสัยจะเป็นนักพรตไปบำเพ็ญพรต ใครควรจะเป็นอะไรเป็นนั่นต่างคนต่างเหมาะ ต่างคนต่างมียากมีง่าย มีสะดวก ไม่สะดวก ใครจะเลือกเป็นอะไรแล้วพยายามเป็นนั่นให้ดีที่สุด ไม่ต้องบ่น ไม่ต้องอิจฉากันละ สมมุติเสียว่าเป็นบทธลครก็แล้วกัน นี่แหละที่ข้าพเจ้าเรียกว่าสเปคตรัคิงชอบด้วยเชิงกีฬา เป็นคนใจแผ่นดิน เป็นตัวนัศตาทิเดียว นึกแต่จะปรับตัวให้เหมาะกับโลก ไม่ต้องการถึงโลกให้ผันแปรมา สำหรับเหมาะแก่ตัวมีกิเลสเบาบาง มีอารมณ์ชื่นบาน เพราะมีงานเป็นเล่นสนุกไปตลอดชีวิต เป็นนักกีฬาอย่างวิเศษแพ้ก็สนุกชนะก็สนุก . . . (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2514 : 230)

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านได้แสดงแนวคิดว่าคุณเราจะทำอะไร หรือจะเป็นอะไรนั้นก็แล้วแต่ความถนัด ความชอบของตัวเอง ใครจะมีวิสัยเป็นนักบวชก็เป็นนักบวช ใครจะมีวิสัยเป็นอะไรก็เป็นไปไม่ว่ากัน แต่เมื่อว่าเลือกจะเป็นอะไรแล้วก็ต้องพยายามทำหน้าที่นั้นให้ดีที่สุด ซึ่งก็เช่นเดียวกับนักกีฬาที่จะต้องทำหน้าที่ ๆ ตัวเองได้รับพิศชอบให้ดีที่สุด ไม่มีการอิจฉาริษยากัน แล้วโลกก็จะมีระเบียบมีความสุข

นอกจากบทความของดังกล่าวที่ชี้ให้เห็นถึงแนวคิดของท่านเกี่ยวกับการเสริมสร้างให้เป็นผู้มีความรับผิดชอบและปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุดแล้ว ในบทเพลง "กรราวกีฬา" ท่านได้กล่าวถึงเรื่องไว้ในตอนหนึ่งว่า

เล่นรวมกำลังกันทั้งพวก	เอาชัยสะดวกมิใช่ชั่ว
ไม่มีว่างงานหรือ เล่น เป็นไม่กลัว	ร่วมมือกันทั่วก็ไชโย

(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2512 : 26)

ซึ่งในบทเพลงท่อนนี้ท่านได้ให้แนวคิดไว้ว่าในการกระทำอะไรก็ตามไม่ว่าจะเป็นการทำงานหรือการเล่นกีฬา ถ้าคนเราได้ร่วมมือร่วมใจกันอย่างจริงจัง รู้จักรับผิดชอบและตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของแต่ละคนได้รับพิศชอบแล้ว ก็สามารถจะทำให้การทำงานหรือการเล่นบรรลุจุดมุ่งหมายที่วางไว้โดยไม่ยากเลย ในตรงกันข้ามถ้าคนเราละทิ้งหน้าที่ของตนเองไม่ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ ๆ คนได้รับพิศชอบ ขาดความร่วมมือ ขาดการประสานงานแล้ว ไม่ว่างงานหรือเล่นก็ยากที่จะไปถึงจุดมุ่งหมายได้

นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ แนวคิดที่ว่านักกีฬาจะต้องรู้จักรับผิดชอบ และปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุดนั้น ท่านได้เขียนไว้ในบทกวีที่ชื่อ "การฝึกซ้อม" ไว้อีกในตอนหนึ่งว่า

นักกีฬา คือสาวกของพระเจ้า	เขาพะเดียวท่านเข้ามาอยู่เพื่อน
ด้วยวิธีฝึกไปไม่แซ่เขื่อน	ตลอดเดือนปีเลยเป็นเคยชิน
ศิษย์พระเจ้าก่อนเข้าแข่งขันโต	ฝึกซ้อมพิเศษไปจนเจนสิ้น
ไม่มั่งง่ายหน่ายซ้อมยอมอาจฉ	แม้ฝึกกินเวลาดังหน้าไป
ฝ่ายมารลิ่งทำสิ่งไม่สำเร็จ	ใจไม่เด็ดกายคือถือดีใหญ่
ขาดระเบียบเฉียบขาดคลาศวินัย	เป็นนักเรียนเล่นอะไรไม่จริงเอย
(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 46)	

จากบทกวีที่ยกมานี้ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านได้ให้แนวคิด
ว่า พวกนักกีฬานั้นคือผู้ที่มีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตนเอง และความรับผิดชอบดังกล่าวนี้เกิดขึ้น
จากการฝึกฝนหรือการฝึกซ้อมกีฬานั้นเอง การฝึกฝนอยู่บ่อยจากวัน เป็นเดือนจากเดือนเป็นปีจะก่อให้เกิด
เกิดความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเอง และมีความมุ่งมั่นที่จะทำหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด ไม่มีการ
ท้อถอยหรือ เบื่อหน่ายใด ๆ ฝ่ายที่ขาดจิตใจที่จะเป็นนักกีฬานั้น พวกนี้ไม่มีความจริงจังหรือขาดความ
รับผิดชอบในหน้าที่ของตนเอง จิตใจท้อถอย ไม่มีความตั้งใจในการปฏิบัติหน้าที่ของตน ชอบถือดีอวดดี
ขาดระเบียบวินัย ลักษณะนิสัยเช่นนี้ ย่อมจะไม่ก่อให้เกิดความสำเร็จใด ๆ ในงานที่ปฏิบัติเลย

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้น
ท่านมีความเชื่อว่าการกีฬาจะช่วยฝึกฝนให้เด็ก เยาวชน และประชาชนทั่วไป เป็นที่รู้จักรับผิดชอบและ
ปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนาประเทศชาติต่อไป

2.3.4 มีความสุภาพ อ่อนน้อม ไม่อวดดี เย่อหยิ่ง และเห็นแก่ตัว
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านมีแนวคิดว่าการหลีกศึกษาและการกีฬานั้น จะช่วยทำให้ผู้เข้าร่วมใน
กิจกรรมเป็นคนที่มีสุภาพ อ่อนน้อม ไม่อวดดี หรือเย่อหยิ่ง เป็นคนที่รู้จักกาลเทศะมี
สัมมาคารวะ พูดจาปราศรัย สุภาพ และไพเราะ ไม่โอ้อวด ไม่ยกตนข่มท่าน ไม่ดูถูกเหยียดหยาม
คนอื่น แต่งตัวสุภาพเรียบร้อยเหมาะสมกับสถานการณ์และสถานที่เป็นที่ประทับใจต่อผู้ที่ได้พบเห็นและ
ได้คบหาสมาคมด้วย ซึ่งลักษณะดังกล่าวมานี้จะสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับบุคคลนั้น ๆ เอง ดัง
ปรากฏในบทกวีของท่านที่ชื่อ "นักกีฬา" ในตอนหนึ่งว่า

ฉันชอบชมนักกีฬาผู้สามารถ	เธอองอาจดังพระยาราชสีห์
สุภาพทั้งกิริยาและพาที	งามอ่อนโยนอย่างสตรีที่น่ารัก
ทรวดตรงงามกล้าเมื่อนัดเห็น	ใจเยือกเย็นยับละมัยให้ประจักษ์
ยิ้มทั้งแพ้และชนะประหลาดนัก	ไม่รู้จักอาฆาตหรือหวาดเกรง
(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 44)	

จากข้อความดังกล่าว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านได้ชี้ให้เห็นว่าในการเล่นกีฬานั้น นอกจากจะทำให้มีความสามารถในทางกีฬาที่เล่นแล้ว ยังทำให้มีร่างกายที่สมส่วน งามอาจสง่าผ่าเผย มีความสุภาพ ทั้งลักษณะท่าทางและการเจรจาพาทิ มีความอ่อนน้อม และอ่อนโยนถึงจะเป็นชายก็ดูคล้ายกับสตรีที่น่ารัก นอกจากนี้ยังทำให้เป็นผู้ที่อารมณ์เยือกเย็น ไม่รู้จักอาชวามาตร้าย ซึ่งเป็นลักษณะที่สังคมต้องการ

นอกจากนี้แล้ว ความมีน้ำใจนักกีฬาจากแนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้น ความสุภาพ อ่อนน้อม อ่อนโยน ไม่อวดดีและหยิ่งนั้น ท่านยังได้กล่าวไว้ในบทกวีที่ชื่อ "นักกีฬา" ซึ่งมีใจความตอนหนึ่งว่า

นักกีฬาสารรูปล้วน
เลิศมิตร เลิศมนุษย์ใน
ใครใครก็ไว้ใจได้หมด

กายใจจ่ารญา
โลกนี้
แม้ศัตรูยังลี้หลีกให้อภัยครัน

าลา

งามทรงสมด้วย
งามจิตรมิตรภาพวาน
งามสัตย์สุจริตขาน
งามกว้างงามเพราะหน้า
ของจงวีรชาติเชื้อ
เป็นนักกีฬา ไกร
ครบถ้วนส่วนร้อยใน
บริสุทธิ์กายใจน้าว
(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2515 : 41)

บริหาร
คบค้า
เขตเชื้อ ถือ เทอญ
น้อมเนื้อ นวลหงษ์
ชาวไทย
เกริกค้ำ
อนาคค
โลกน้อมนิยมชม

และในบทกวีที่ชื่อ "น้ำใจนักกีฬา" ซึ่งท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ท่านได้กล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า

เชิญอย่าประชดใช้
เพราะเลิศนักกีฬาหรือ
กีฬาธรรม เสม้า เสมอถือ
ไทยเทศทุกเพศชั้น
ปัญหาอยู่ที่น้ำ
เล่นเก่งแต่ใจคอ
เล่นไม่เก่งใจพอ
ดีกว่ากันแน่แท้

คือคำว่า เป็น
จึงจะนั่น
กันทั่ว
ชอบ เชื้อนักกีฬา
ใจทนอ
ผ่อแม่
ตระหนัก นักเลง
เก่งด้วยดีไซ

โลกานุเคราะห์ได้	ตั้งใจ
หากเกิดนักกีฬาโกร	เกริกทล้า
ธรรมานุเคราะห์ใน	ใจเที่ยง จอมธรรม
จึงมนุษย์ทั่วหล้า	โปรดน้ำใจเจริญ

(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2515 : 45)

จากบทกวีของท่านดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า การเป็นนักกีฬาที่ดีนั้น นอกจากจะมีความสามารถทางด้านฝีมือแล้ว ก็ยังจะต้องมีจิตใจ ตลอดจนมารยาทที่ดีงามด้วย จึงจะเรียกได้ว่าเป็นนักกีฬาที่ดีอย่างแท้จริง นักกีฬาที่ได้รับการนิยมชมชอบโดยทั่ว ๆ ไปนั้น จะต้องเป็นคนที่สุภาพอ่อนโยน ไม่อวดดี เย่อหยิ่ง และเห็นแก่ตัว ฉะนั้นการเล่นกีฬานั้นจะช่วยให้เป็นผู้ที่มีลักษณะดังกล่าวได้เป็นอย่างดี อันน้ำใจนักกีฬานั้นจะต้อง เล่นกันอย่างซื่อสัตย์สุจริตตรงไปตรงมา การเล่นที่เอาเปรียบหรือคดโกงคู่ต่อสู้ด้วยความ เห็นแก่ตัวนั้นไม่ใช่วิสัยของนักกีฬา ดังคอนหนึ่งว่า บทเพลงกราวกีฬาที่ว่า

ไม่ชอบเอาเปรียบ เลียบแข่งขัน
สู้กันซึ่งหน้าอย่าล้มหลัง
มีวส่วนตัว เบื่อเหลือกำลัง
เกลียดชังการเล่น เห็นแก่ตัว

(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 49)

และคอนหนึ่งของบทกวีที่ชื่อ "แพร์เพล" ซึ่งมีข้อความคอนหนึ่งว่า

โปรดตัดให้ฉันรู้จัก
รักษากติกาการเล่น
เพื่อฉันจักได้ไม่เป็น
คนเห็นแก่ตัวชั่วช้า

(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 72)

การเข้าร่วมในกิจกรรมพลศึกษาในความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น ท่านมีความเชื่อว่า การที่คนเราเข้าร่วมในกิจกรรมของพลศึกษาและการกีฬาแล้วจะช่วยทำให้เขาเหล่านั้น เป็นผู้ที่มีความสุข อ่อนน้อม ไม่อวดดี เย่อหยิ่ง หรือเห็นแก่ตัว

2.3.5 เป็นผู้ที่รู้จักให้อภัยต่อผู้อื่น ความมีน้ำใจนักกีฬาตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านเชื่อว่า คุณสมบัติของความมีน้ำใจนักกีฬาอีกอย่างหนึ่งก็คือ การเป็นผู้ที่รู้จักให้อภัยต่อผู้อื่น ไม่โกรธแค้น หรืออาฆาตต่อผู้อื่น รู้จักแพ้ รู้จักชนะ ซึ่งเป็นคุณสมบัติอันดี

ของนักกีฬาที่จะนำมาซึ่งการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ดังเช่นในโอวาทของท่านในคอนหนึ่งท่านได้กล่าวเอาไว้ว่า

เราอาจฝึกใจให้มีธรรม รักความยุติธรรม รู้จักร่วมใจกันเพื่อชิงชัยในนามของคณะ และ รู้จักแพ้หรือชนะอย่างนักเลง คือเวลาชนะก็ไม่กำเริบหรือเย้ยเยาะผู้แพ้ เวลาแพ้ก็ไม่ระทระทวย ท้อแท้ จนเป็นเหตุให้แพ้มากขึ้น ไม่ยอมให้การ เล่นเป็นไปด้วยความไม่ยุติธรรม นี้แหละเรียกว่า รู้จักชนะ รู้จักแพ้ และมีใจเป็นธรรมนักเลง (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2461-2462 : 150)

การรู้จักให้อภัย การรู้จักแพ้ รู้จักชนะ นับได้ว่าเป็นคุณสมบัติอันดีของนักกีฬา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านได้เน้นทางด้านนี้เป็นอย่างมาก

อนึ่งโปรดหัดให้ฉันเชี่ยวชาญ
ในเชิงชิงชัยทั้งผอง
แต่ครั้นถึงคราวฉันต้อง
พ่ายแพ้ให้ฉันแพ้เป็น
(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 72)

การแพ้และชนะในทัศนะของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ดังบทกวีที่ได้กล่าวไว้ข้างบนนั้น แสดงให้เห็นว่าในแนวคิดของท่านนั้นการแพ้ชนะจะต้องเป็นไปตามกฎกติกา และผู้ที่เข้าแข่งขันหรือเข้าชิงชัยนั้นก็จะต้องเป็นผู้ที่ผ่านการฝึกฝนมาเป็นอย่างดี และเข้าแข่งขันโดยเล่นกันอย่างเต็มที่ แต่เมื่อเสร็จสิ้นการแข่งขันแล้วนักกีฬาจะต้องยอมรับผลที่ออกมาโดยไม่แสดงกริยาในด้านหนึ่งด้านใดออกมาให้มากนักนั้นก็คือการรู้จักแพ้และรู้จักชนะนั่นเอง

การให้อภัย เป็นคุณสมบัติที่มีอีกอย่างหนึ่งของนักกีฬา ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านมีแนวคิดที่ว่า การให้อภัยซึ่งกันและกันไม่ถือโทษโกรธกันนั้นเป็นคุณสมบัติของนักกีฬา โกรธง่ายไม่โชนักกีฬา (ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา, 2514 : 66) หรือในบทกวีที่ชื่อ "บทเพลงกราวกีฬา" ท่านได้กล่าวไว้ว่า

ใจคอมั่นคงทรงศักดิ์
รู้จักทันทินิติไล้
รู้แพ้ รู้จักชนะ รู้จักอภัย
ไว้ใจได้ทั่วทั้งรักชัง (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 25)

และอย่างในบทกวีที่ชื่อ "นักกีฬา" ท่านก็ได้กล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า

ไม่ยอมแพ้มันแต่มีใครชนะ
ไม่ลดละแต่ไม่ใช่ข่มเหง
ต้องการแต่แฟร์เพลย์ เล่ห์นักเลง
ยุติธรรม เธอเองใช้อื่นไกล
เล่น เพื่อ เกียรติ เธอเกลียดการอาฆัง
เสาวนิตคำตัดสิน เป็นใหญ่
กีฬา เพื่อ กีฬาน่าชื่นใจ
ไม่มายหมักยัดให้อย่างไรจริง (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 :

44)

จากที่กล่าวมานั้นแสดงให้เห็นว่า ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านมีความเชื่อว่า การให้อภัยซึ่งกันและกันนั้น เป็นส่วนที่สำคัญอย่างหนึ่งของคำว่าความมีน้ำใจ เป็นนักกีฬา

2.3.6 ความเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ดี จากแนวคิดของ

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้นท่านได้แสดงให้เห็นว่า คุณสมบัติของความมีน้ำใจนักกีฬาอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีความยิ้มแย้มแจ่มใส รู้จักคบหาสมาคมกับบุคคลอื่น รู้จักรักษาความสามัคคีของหมู่คณะ รู้จักช่วยเหลือผู้อื่น รู้จักเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อส่วนรวม รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อบุคคลและต่อส่วนรวม ให้ความช่วยเหลือผู้ที่อ่อนแอกว่าตน ไม่รังแกผู้ที่มีความอ่อนแอกว่าตน จากเรื่อง "ร้อนรูป" ท่านได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

แกล่เล่นหลอกเด็ก เด็กมันจะสู้แกล่ไหนหรือ? น้ำใจแกล้งไม่เป็นนักกีฬา ๆ เขาไม่เอา
เปรียบเด็ก เล่นกันใหม่ฉันจะเป็นผู้ตัดสิน แกล่ต้องทำให้มันลืมนึก ๆ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี,
2511 : 57-58)

การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีตามความคิดของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี นั้นจะต้อง เป็นผู้ที่ยืนอยู่บนความถูกต้องปฏิบัติตามระเบียบกติกาทูกอย่างมีความซื่อตรง ไม่เอาเปรียบกัน นักกีฬาไม่เอาเปรียบใคร นักกีฬาเอาชนะอย่างสง่างาม่าเหย (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2511 : 58) นอกจากนี้ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีนั้นจะต้อง เป็นผู้ที่รักษาความสามัคคีของหมู่คณะ ไม่ว่าจะในเวลาทำงานหรือว่าจะ เป็นในเวลาเล่นก็ตาม ถ้าขาดเสียซึ่งความสามัคคีสามัคคีกันแล้วงานนั้นก็ย่อมจะประสบผลสำเร็จได้ยาก

เล่นรวมกำลังกันทั้งพวก
เอาชัยสะดวกมิใช่ชั่ว
ไม่ว่างานหรือเล่น เป็นไม่กลัว
ร่วมมือกันทั่วก็ไชโย (เจ้าพระยาธรรมาศกัณฐ์, 2511 : 49)

การรู้จักอยู่รวมกันการคบหาสมาคมกันก็เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่ง การกีฬาก่อให้เกิดสิ่งเหล่านี้ขึ้นมากโดยมิได้ถือเรื่องเชื้อชาติ หรือภาษาเป็นใหญ่ การกีฬาก่อให้เกิดความสามัคคีสามัคคีกันขึ้นในมวลหมู่มนุษย์ ดังบทกวีที่ชื่อ "นักกีฬาไม่ถือชาติ"

รอบกีฬาโอลิมปิกถึงอีกแล้ว
โลกกีฬาห่องแห้ว เป็นนักหนา
เยอรมันนี้รับแขกแจกฏีกา
เขื่อนานาชาติประมุขหะ เขิญชัย
จัดค่ายนักกีฬาอย่างน่าอยู่
เป็นหมู่หมู่ตามอัธยาศัย
กระเอาอย่างบ้านของตุรกีไชรี
ที่ฝึกซ้อมพร้อมได้ตั้งใจปอง
มอบเขตแดนแคว้นกีฬาสารพัด
ให้องค์การกีฬาจัดไม้ขัดข้อง
แคว้นกีฬานักกีฬามาอยู่ครอง
การรับรองครั้งนี้ดูดีนัก . . . (เจ้าพระยาธรรมาศกัณฐ์,

2511 : 47)

2.3.7 เป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

คุณลักษณะของผู้มีน้ำใจนักกีฬาอีกประการหนึ่งตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมาศกัณฐ์นั้น คือคุณลักษณะที่ส่งเสริมและสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย เพราะท่านมีความเชื่อว่าในสนามกีฬานั้น การเล่นทุกอย่างจะต้องมีกฎเกณฑ์ มีระเบียบ มีคุณค่า และนำไปสู่สิ่งที่ตั้งามในสนามกีฬาจะมีการรู้แพ้ รู้ชนะ รู้ภัย ในสนามกีฬาจะต้องเล่นไปตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้ต่อสู้กันด้วยความสะอาดบริสุทธิ์ สิ่งเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นในตัวของคุณคนแล้วจะนำไปสู่ความมั่นคงของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เพราะการปกครองในระบอบประชาธิปไตยต้องอาศัยประชาชนที่เคารพระเบียบกติกา มีความรับผิดชอบ เคารพในสิทธิและหน้าที่ของกันและกัน มีความซื่อสัตย์สุจริต มีศีลธรรมจรรยา มีความรู้สึกรับผิดชอบชีวิต มีเหตุมีผล มีความองอาจกล้าหาญ ดังท่านได้กล่าวไว้ในคดีพจน์ของ "ครูเทพ" หมวด "สนามกีฬา" ในตอนหนึ่งว่า

. . . หันสนามและรอบสนามกีฬาปูลาดด้วย "แฟร์เพลย์" แต่ผู้เหยียบย่ำบนพื้นนั้น ๆ
 เหลอตัวน้อย ๆ

ประทับแห่งสนามกีฬา ให้ความสว่างถึงบริเวณรอบสนาม แต่หาญบริเวณรอบสนามบางที่
 พัดให้ประทับนั้นปั่นป่วน

สนามกีฬาจุฬารัฐสภา เป็นสมรภูมิที่คู่บัจจามีตริวิาทกันได้ด้วยควมสามัคคี

ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ท่านปกครองให้เราสนามกีฬาของเราไม่สำคัญเลย แต่ใน
 ระบอบรัฐธรรมนูญ ราษฎรปกครองตนเอง ทุกคนมีน้ำใจนักกีฬา สนามกีฬาสำคัญนัก

เมื่อผู้ปกครองมีน้ำใจนักกีฬา ผู้อยู่ในปกครองไว้อใจได้ เพราะน้ำใจนักกีฬากับความ เป็น
 ธรรม เดินกอดคอกันไป

ศีลธรรมและมารยาท เพาะที่สนามกีฬาได้คล่องกว่าในห้องเรียน

(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2513 : ปกหลัง)

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ท่านมีความเชื่อว่าการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยมีรัฐสภาเป็นสถานที่ประชุม นั้น ถ้า
 ทุกคนขาดเสียซึ่งความมีน้ำใจนักกีฬาแล้ว การปกครองในระบอบประชาธิปไตยก็ยากที่จะพัฒนาหรือ
 มีความมั่นคงอยู่ได้ ดังนั้นสนามกีฬาจึงเป็นสิ่งสำคัญในระบอบประชาธิปไตย เพราะสนามกีฬาจะสร้าง
 บุคคลที่มีน้ำใจนักกีฬาให้แก่รัฐสภา ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะสนับสนุนและส่งเสริมการปกครองในระบอบ
 ประชาธิปไตย

จากที่กล่าวมาแล้ว คุณค่าของการพลศึกษาและการกีฬาตามแนวคิด

ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีอีกด้านหนึ่งคือ คุณค่าในการเสริมสร้างและพัฒนาการทางด้านของ
 สังคม ซึ่งท่านมีแนวคิดหรือความเชื่อว่าการพลศึกษาและการกีฬานั้นจะช่วยเสริมสร้างให้บุคคลเกิด
 ความมีน้ำใจนักกีฬารขึ้นมา และความมีน้ำใจนักกีฬานี้แหละคือปัจจัยที่จะช่วยให้บุคคลเกิดการพัฒนาการ
 ทางด้านของสังคมในส่วนต่าง ๆ เช่น การอยู่ร่วมกัน การทำงานหรือกิจกรรมร่วมกันด้วยความ
 เข้าอกเข้าใจกันและกัน การเคารพในกฎระเบียบที่สังคมได้กำหนดขึ้น การมีความมานะและมี
 ความอดทนในการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ การมีความซื่อสัตย์สุจริต และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนร่วม
 งานหรือบุคคลในสังคม การมีความรู้จักรับผิดชอบในหน้าที่ การให้เกียรติซึ่งกันและกัน การเป็นผู้
 ที่มีเหตุมีผล มีบุคลิกภาพที่พึงปรารถนาในสังคม มีความกล้าหาญของอาจแกล้วคล่องว่องไว และใน
 ด้านของการส่งเสริมการปกครองในระบอบประชาธิปไตย สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนี้ ตาม
 แนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านมีความเชื่อว่าการพลศึกษาและการกีฬามีส่วนสำคัญเป็น
 อย่างมากในการที่จะช่วยเสริมสร้างสิ่งเหล่านี้ให้เกิดขึ้น

2.4 คุณค่าในการเสริมสร้างและพัฒนาการทางด้านของสติปัญญาหรือจิตใจ

การพัฒนาทางด้านของจิตใจนั้นก็คือ การที่สามารถสะสมรวบรวมแก่นสารความรู้ (Body of knowledge) และสามารถใช้ความคิดพิจารณาใคร่ครอง ตีความหมาย และอธิบายความรู้นั้น ๆ ได้ (วรศักดิ์ เพียรชอบ, 2527 : 10-11)

คามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่เกี่ยวกับทางด้านของการผลศึกษาและการกีฬา นั้น ท่านมีความเชื่อว่าการผลศึกษาและการกีฬานั้นจะช่วยให้เกิดการเสริมสร้างและพัฒนาการทางด้านของสติปัญญาหรือจิตใจได้อีกทางหนึ่ง ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในเรื่องงานกับเล่นในคอนหนึ่งว่า

การเล่นก็ย่อมนับว่าเป็นงานได้ แท้จริงเมื่อลูกแมววิ่งไล่เศษกระดาษที่ปลิวอยู่ตามพื้น ก็... เท่ากับมันเรียนวิชาจับหนูนั่นเอง สัตว์ทุกชนิดเมื่อเกิดมาแล้วก็ฝึกหัดตัวของมันเอง สำหรับการหากินและเอาตัวรอดต่อไปในชีวิตของมัน อากาศที่มันฝึกหัดเช่นนั้น ถ้าเราไม่นึกก็ดูก็เป็นแต่เพียงเล่น ถ้านึกเข้าก็แลเห็นเป็นงานไปได้ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2462 : 1269)

ซึ่งจากข้อความดังกล่าวนี้ท่านได้แสดงให้เห็นว่าการที่เด็กได้วิ่งได้เล่นนั้น ทำให้ เกิดการเรียนรู้ขึ้นมา ทำให้เกิดทักษะในด้านต่าง ๆ ขึ้นมา และท้ายสุดก็จะใช้ทักษะที่เกิดขึ้นดังกล่าวมาแล้วนั้นใช้สำหรับการดำรงชีวิตอยู่ต่อไป หรือจากอีกตอนหนึ่งของเรื่องเดียวกันนี้ ท่านได้กล่าวไว้ว่า

เด็กตั้งแต่อายุ 3-4 ขวบขึ้นมาจนถึง 12 หรือ 15 ขวบ ย่อมแสดงอาการที่ฝึกตัวเองเพื่อความเป็นไปในช่วงหน้าอยู่เสมอ การเล่นทุกอย่างถ้าตามสิ่งเกิดจะเห็นได้ว่ามีความมุ่งหมายเป็นที่ตั้ง คำว่า "ดีต่าง" ซึ่งเด็กชอบใช้นั่นเอง อธิบายความมุ่งหมายว่าอยากทำอย่างไร อย่างนี้ ซึ่งไม่ใช่อื่น คือความฝึกหัดของเด็กที่เพียรจะทำให้ได้เหมือนผู้ใหญ่ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2462 : 1720)

จากข้อความตอนนี้ท่านได้แสดงให้เห็นว่า เด็กจะใช้การเล่นเป็นที่สะสมความรู้สึกรู้คิดต่าง ๆ ใช้การเล่นเป็นเครื่องสั่งสมประสบการณ์ที่จะกระทำสิ่งที่เด็กได้คิดว่าจะต้องทำให้ได้เหมือนผู้ใหญ่ ซึ่งบางครั้งก็ออกจะเป็นในลักษณะของการลองผิดลองถูก ซึ่งสิ่งดังกล่าวนี้จะทำให้เด็กได้สิ่งที่เด็กเห็นว่าถูกต้อง และประสบผลสำเร็จ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการพัฒนาทางด้านของสติปัญญาอย่างหนึ่ง และในอีกตอนหนึ่งของเรื่องเดียวกันนี้ท่านได้กล่าวไว้ว่า

หมอมอนเตสโซรี ผู้หญิงชาวอิตาลีเป็นผู้สังเกตแล้วทดลอง และแสดงขึ้นก่อน เมื่อไม่กี่ปีนี่เองว่า เด็กคามปกติ (คือยังไม่มีใครหรืออะไรทำให้เสียเด็ก) ชอบเล่นไม้ไขแต่สำหรับสนุกเท่านั้น สำหรับแสดงความสามารถว่าตนเองล่องพันอุปสรรค หรือทำอะไรแปลก ทำอะไรใหม่ได้ลำพังตนเองด้วย ดังนั้นเด็กจึงชอบเล่นและด้วยวิธีทดลองหนามหยอกเอาหนามบ่งทำให้การเล่นของเด็กเป็นงานขึ้นนี้ หมอมอนเตสโซรีพิสูจน์ได้เพียงพอว่า เด็กปัญญาทึบก็บำรุ่งปัญญาให้ว่องไวขึ้นได้เสมอกับเด็กปัญญาว่องไวอยู่แล้ว แคปล่อยให้ตามเรื่องไม่ได้ใช้วิธีบำรุ่ง (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2462 : 1721)

จากข้อความในตอนนี้น่าจะได้แสดงให้เห็นว่าในการที่เด็กได้เล่นนั้น จะทำให้เด็กได้ใช้ความคิด ตลอดจนจินตนาการควบคู่ไปกับการเล่นอยู่ตลอดเวลา เมื่อเด็กทำส่วนหนึ่งได้แล้ว เด็กก็พยายามจะคิดที่จะทำสิ่งอื่นที่ยังทำไม่ได้ขึ้นมาอีก จากการทำที่เด็กได้คิดได้จินตนาการนี้เองก็เหมือนกับเด็กได้พัฒนาความคิดของเขาอยู่ตลอด เด็กได้แก้ปัญหาอยู่ตลอดเวลา อันเป็นการฝึกฝนทางด้านความคิดนั่นเอง ซึ่งตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้นท่านมีความเชื่อว่า สติปัญญานั้นก็เป็นสิ่งที่ต้องการทักษะอย่างหนึ่งเหมือนกัน การที่ได้ใช้ความคิดอยู่เสมอทำให้เกิดทักษะของการแก้ปัญหาขึ้นมา ดังนั้นเด็กถึงแม้ว่าสมองอาจจะทึบแต่ถ้าได้เล่นอยู่เสมอ ๆ แล้ว ก็อาจจะทำให้ความคิดว่องไวขึ้นได้เหมือนกัน

จากบทเพลงกราวกีฬา ท่านได้กล่าวถึงคุณค่าของพลศึกษาและการกีฬาที่จะช่วยเสริมสร้างและพัฒนาการทางด้านของสติปัญญาหรือจิตใจไว้อีกว่า

ใจคอมั่นคงทรงศักดิ์

รู้จักทันทิไล

รู้แพ้รู้ชนะรู้ภัย

ไว้ใจได้ทั่วทั้งรักและชัง (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2512 :

26)

จากบทเพลงกราวกีฬาในตอนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านมีความเชื่อว่า การเล่นกีฬานั้นจะช่วยให้อัจฉริยะกับปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี "รู้จักทันทิไล" ซึ่งก็หมายถึงการรู้จักเล่นอย่างฉลาดนั่นเอง

จากที่กล่าวมาแล้ว คุณค่าของพลศึกษาและการกีฬาในด้านของการเสริมสร้างและพัฒนาการทางด้านของสติปัญญาหรือจิตใจตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้น สรุปได้ว่าท่านมีความเชื่อว่าการพลศึกษาและการกีฬานั้นจะช่วยให้เด็กได้มีการพัฒนาทางด้านของความคิดอันเกิดจากการเล่น ซึ่งการเล่นของเด็กนั้น เด็กจะใช้ทั้งความคิดและจินตนาการประกอบกันไปทำให้เด็กมีทักษะในการแก้ปัญหาต่าง ๆ เพื่อให้การเล่นได้ลุล่วงไปด้วยดี ซึ่งในเรื่องของสติปัญญานั้น

ถ้าเด็กได้ใช้อยู่เสมอ ๆ ก็จะทำให้เกิดการพัฒนาขึ้นมา คือสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างคล่องแคล่ว และมีหลักเกณฑ์ ตลอดจนรู้จักหลีกเลี่ยงปัญหาที่จะเกิดขึ้นได้ด้วย

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนั้น เป็นแนวคิดของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่ เกี่ยวกับการพลศึกษาและการกีฬาในด้านของคุณค่าของพลศึกษาและการกีฬา ซึ่งตามแนวคิดของท่านนั้น การพลศึกษาและการกีฬาซึ่งเป็นองค์หนึ่งของการศึกษานั้นจะช่วย เสริมสร้างให้บุคคลได้เกิดคุณประโยชน์ ในด้านต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วคือ คุณค่าในการ เสริมสร้างให้ร่างกายเจริญเติบโตแข็งแรง คุณค่า ในการบ่มองกันและรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ คุณค่าในการ เสริมสร้างและพัฒนาการในด้านของสังคม ในลักษณะของการก่อให้เกิดความมีน้ำใจนักกีฬาขึ้นกับตัวของบุคคล ซึ่งเป็นปัจจัยในอันที่จะก่อให้เกิด การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในสังคม คุณลักษณะของผู้ที่มีน้ำใจนักกีฬาตามแนวคิดของ เจ้าพระยา ธรรมศักดิ์มนตรีนั้นจะประกอบไปด้วยลักษณะในหลายด้านคือ รู้จักควบคุมอารมณ์ของตนเอง มีความ อุดมถนอมกลิ่น เป็นผู้ที่ไม่เคารพกฎระเบียบกติกาต่าง ๆ เป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเอง มี ความสุภาพอ่อนโยน ไม่อวดดี เย่อหยิ่ง หรือเห็นแก่ตัว รู้จักให้อภัย และไม่รังแกผู้อื่น มีมนุษยสัมพันธ์ รักษาความสามัคคีในหมู่คณะ ตลอดจนมีจิตใจที่จะส่งเสริมและสนับสนุนการปกครองในระบอบ ประชาธิปไตย นอกจากนี้การพลศึกษาและการกีฬายังก่อให้เกิดคุณค่าในการ เสริมสร้างและพัฒนาการ ทางด้านของสติปัญญาหรือจิตใจอีกด้วย

ตอนที่ 2 การวิเคราะห์ผลงานของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่ เกี่ยวกับการพลศึกษาและการกีฬา

กระทรวงศึกษาธิการมีกำเนิดขึ้นในปี พ.ศ. 2430 มีหน้าที่จัดการ เล่าเรียนของประเทศ ในปี พ.ศ. 2432 ได้รวมเข้ากับกรมธรรมการซึ่งมีหน้าที่ในการพระศาสนาและพระภิกษุสงฆ์, กรม สังฆการี ซึ่งมีหน้าที่เป็นพนักงานในการพิธีสงฆ์ กรมพยาบาลผู้มีหน้าที่ควบคุมดูแล กิจการของ โรงพยาบาลต่าง ๆ และการศึกษาวิชาแพทย์ กรมแผนที่และกรมพิพิธภัณฑ์ ทั้งหมดนี้รวมตั้งเป็นกรม ธรรมการ มีฐานะเทียบเท่ากระทรวง มีหน้าที่จัดการ เกี่ยวกับการศาสนา โรงเรียน และโรงพยาบาล ทั่วพระราชอาณาจักร ใน พ.ศ. 2435 ได้ยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการ

พ.ศ. 2462 กระทรวงธรรมการได้เปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการ กรมธรรมการถูก ย้ายกลับไปรวมอยู่ในราชสำนักเป็นกรมอิสระขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ กระทรวงศึกษาธิการคงมีหน้าที่ จัดการศึกษาของชาติแค่ประการเดียว ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ ใน พ.ศ. 2469 กระทรวงศึกษาธิการได้เปลี่ยนชื่อกลับมาเป็นกระทรวงธรรมการอีก และรับโอน กรมธรรมการกลับมาสังกัดกระทรวงธรรมการดังเดิม ("เรื่องประวัติกระทรวงศึกษาธิการ" หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่าน เป็นอีกผู้หนึ่งที่รับราชการอยู่ในกระทรวงธรรมการมาตลอดจากครูผู้ช่วยอาจารย์สอนในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ จนกระทั่งได้ดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงธรรมการดังได้กล่าวมาแล้ว ผลงานการจัดการศึกษาทางด้านการพลศึกษาและการกีฬาของท่านนั้นได้เริ่มขึ้นพร้อม ๆ กับที่ท่านได้เข้ารับราชการ ซึ่งมีทั้งผลงานที่ท่านได้มีส่วนเกี่ยวข้อง และผลงานที่ท่านมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง ดังได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 ฉะนั้นในบทนี้จะได้นำผลงานของท่านที่เกี่ยวข้องกับการพลศึกษาและการกีฬามาวิเคราะห์โดยแยกการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ด้านด้วยกันคือ

1. วิเคราะห์ผลงานด้านการดำเนินการและจัดการเรียนการสอนพลศึกษา
2. วิเคราะห์ผลงานด้านการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬา
1. วิเคราะห์ผลงานด้านการดำเนินการและจัดการเรียนการสอนพลศึกษา

ผลงานทางด้านการดำเนินการและจัดการเรียนการสอนพลศึกษาของ

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี อาจแยกได้ออกเป็น 2 ประการด้วยกันคือ

- 1.1 งานด้านการผลิตครูหรือผู้สอนพลศึกษา
- 1.2 งานด้านการจัดการเรียนการสอนพลศึกษาในโรงเรียน
- 1.1 งานด้านการผลิตครูหรือผู้สอนพลศึกษา

การผลิตครูหรือผู้สอนพลศึกษานั้น เป็นผลงานที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เร่งจัดและดำเนินการเกี่ยวกับเรื่องนี้ การผลิตครูหรือผู้สอนพลศึกษานั้น ท่านได้ทำในลักษณะใหญ่ ๆ 2 ทางด้วยกันคือ

- 1.1.1 การเปิดรับสมัครสอบและให้ใบประกาศนียบัตรแสดงวุฒิ
- 1.1.2 การตั้งสถานศึกษาสำหรับผลิตครูพลศึกษาโดยเฉพาะ
- 1.1.1 การเปิดรับสมัครสอบและให้ใบประกาศนียบัตรแสดงวุฒิ

เนื่องจากในช่วงแรกของการจัดการเรียนการสอนวิชาพลศึกษาในโรงเรียนนั้นยังขาดแคลนครูผู้สอนวิชาพลศึกษามาก เนื่องจากยังไม่มีสถาบันที่จะผลิตครูผู้สอนวิชาพลศึกษาโดยตรง ดังนั้นในการเรียนการสอนในช่วงสมัยเริ่มแรกจึงต้องใช้ครูทั่ว ๆ ไปที่มีความสนใจและมีความสามารถหรือมีความถนัดทางด้านพลศึกษา เช่น กายบริหาร ยิมนาสติกส์ หรือกีฬาต่าง ๆ มาสอนนักเรียนแทน ดังนั้นเพื่อส่งเสริมให้ครูวิชาสามัญทั่ว ๆ ไปหันมาสนใจที่จะสอนวิชาพลศึกษา

ซึ่งถือว่าเป็นองค์หนึ่งของการศึกษาทางกรมศึกษาธิการ ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้มีส่วนเกี่ยวข้องและรับผิดชอบในงานทางด้านนี้ จึงได้ประกาศเปิดรับสมัครสอบและให้ใบประกาศนียบัตรเพื่อเป็นการแสดงวุฒิทางด้านของวิชาพลศึกษา สำหรับผู้ที่สอบผ่านเกณฑ์ เพื่อจะได้สอนนักเรียนต่อไป ตามหลักสูตรการประกาศรับสมัครสอบเพื่อที่จะเป็นครูผู้สอนวิชาพลศึกษานั้นมีติดต่อกันเรื่อยมา เช่น ในปี รศ.122 (พ.ศ.2446) มีการสอบไล่ให้ประกาศนียบัตร เรียกว่า "ประโยคกายบริหาร" วิชาที่สอบก็มี (1) เดินแถว (2) คัดกาย (3) ยิมนาสติกส์ (4) ริ่งเร็ว (5) ริ่งสนาม (6) ริ่งข้ามตุ (7) ริ่งข้ามรั้ว (8) กระโดดไกล (9) กระโดดสูง (10) ขุดดิน (11) ถากไม้ (12) ขึ้นต้นไม้ (13) แชนหลังคา (14) ดับเพลิง (15) บังคับผู้อื่นเช่นกัน ("แจ้งความ (กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการสอบไล่กายบริหารสำหรับให้ใบประกาศนียบัตรตั้งนักเรียนมัธยมเป็นหัวหน้านักเรียนมัธยมด้วยกัน" รศ.122 : 561)

ในปี รศ.123 (พ.ศ.2447) มีการให้ประกาศนียบัตร "ครูนาฬิกิ" สำหรับนักเรียนมัธยมที่สอบไล่วิชากายบริหารได้ และแต่งตั้งให้ เป็นผู้ช่วยครูฝึกหัดกายบริหาร ("ประกาศแก่นักเรียนมัธยม", รศ.123 : 367)

ในปี รศ.124 (พ.ศ.2448) ได้มีการให้นักเรียนฝึกหัดอาจารย์มีการเรียนวิชากายบริหารด้วย ซึ่งการเรียนประกอบไปด้วยการตัดแถว การคัดกาย และการเล่น ยิมสนาสติกส์ เพื่อให้ผู้ที่จบจากโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ไปสามารถที่จะสอนวิชากายบริหาร (พลศึกษา) ได้ (วิทยจารย์, รศ.124 : 921)

ในปี รศ.126 (พ.ศ.2450) กรมศึกษาธิการได้กำหนดวิชาพิเศษสำหรับครูในโรงเรียนประถมและมัธยม ซึ่งผู้ใดสอนวิชาพิเศษนี้ได้ควรนับว่าเป็นความชอบโดยมีคุณวุฒิพิเศษกว่าครูประจำชั้นธรรมดา และคุณวุฒิพิเศษนี้จะ เป็นคะแนนสำหรับพิจารณาให้บำเหน็จในโอกาสที่ควรจะให้ต่อไป วิชาพิเศษที่กำหนดชั้นในครั้งนี้มีวิชากายบริหารรวมอยู่ด้วยทั้งในระดับประถมและมัธยม

ในปี รศ.128 (พ.ศ.2452) สามัคยาจารย์สโมสรสถานได้ก่อตั้ง "สโมสรกายบริหาร" ขึ้นมา เพื่อให้ครูของกรมศึกษาธิการได้มาฝึกหัดกายบริหารด้วยตนเอง สำหรับจะได้ เป็นความรู้ไปใช้ฝึกหัดในโรงเรียนสามัญได้ตามหลักสูตรของกรมศึกษาธิการมีการฝึกกันอยู่ 3 อย่างคือ หัดคัดกาย หัดระเบียบแถวและยิมนาสติกส์ และในการฝึกหัดนั้นถ้าผู้ใดมีความรู้พอที่จะสอนนักเรียนในสามอย่างนี้ได้สมาคมสามัคยาจารย์ก็จะออกประกาศนียบัตรให้และ เรียกว่า "ประกาศนียบัตร

ครูกายบริหาร" ("เรื่องการสอนโล่วิชาการฝึกหัดกำลังกาย." หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ . 4.5 ถ/18 เลขที่ -)

ในปี รศ.129 (พ.ศ.2453) มีการประกาศใช้หลักสูตรประโยคครูมูล สำหรับผู้ชายของกรมศึกษาธิการและในหลักสูตรนั้นมีวิชากายบริหารประกอบอยู่ด้วย ซึ่งหมวดวิชากายบริหารดังกล่าวนี้ประกอบไปด้วย การเข้าแถว หัดระเบียบการเข้าแถว เดินแถวและแปรแถว สอน ดิสซิปลิน การโลดโผนโจนทะยาน หัดวิ่งหัดกระโดด และการเล่นต่าง ๆ ที่เป็นการฝึกซ้อมกำลัง หัด ยิมนาสติกส์ คือ ทกโทน โยนโกว และการเล่นอื่น ๆ ที่ทำให้ร่างกายแข็งแรง ("หลักสูตรประโยคครูมูล", รศ.129 : 781)

ในปี รศ.131 (พ.ศ.2455) มีการเพิ่มวิชาญัตตสุ เข้าไปในหลักสูตรประถมและมัธยมที่จะสอบเลื่อนชั้น

ในปี พ.ศ.2457 กระทรวงธรรมการได้ออกประกาศและพระราชบัญญัติ เรื่องระเบียบการฝึกหัดกายบริหาร ทั้งนี้เพื่อจะเปิดโอกาสให้ครูและนักเรียนได้สอบเพื่อที่จะเป็นครูสอนวิชากายบริหาร โดยกำหนดว่าถ้าผู้ที่สอบโล่วิชากายบริหารนี้ไม่ได้เป็นครูมาก่อนก็จะให้เข้าเป็นครูกายบริหารได้เงินเดือน 20 บาทเป็นขั้นต้น ถ้าเป็นครูอยู่แล้วก็จะได้เป็นครูพิเศษสำหรับวิชากายบริหาร และรับเงินเดือนตามตำแหน่งที่สมควร ("เรื่องระเบียบการฝึกหัดกายบริหาร", หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.2/104 เลขที่ 2)

ในปี พ.ศ.2462 ได้มีการออกระเบียบเกี่ยวกับการฝึกหัดครูพลศึกษาขึ้น เพื่อเปิดโอกาสให้ครูทั่วประเทศได้มีโอกาสมาสอบเป็นครูผู้สอนพลศึกษาและให้วุฒิทางครูพลศึกษาด้วย ซึ่งเป็นการทำให้ผู้ที่มีความสามารถทางด้านการศึกษาและการกีฬาได้มีโอกาสมาเป็นครูผู้สอนวิชาพลศึกษา และมีความก้าวหน้าทางราชการ ซึ่งวิชาครูพลศึกษาที่เปิดให้เข้าอบรม-เรียนและจัดสอบนั้นประกอบไปด้วย คัดคนส่วนห้อยโชน ญัตตสุ มวยไทย มวยฝรั่ง ฟันดาบ และวิชาลูกเสือ ส่วนวุฒิที่ออกให้ก็มีประกาศนียบัตรครูมัธยมพลศึกษา (ป.ม.พ.) ได้เงินเดือนขั้นต้น 80 บาท ประกาศนียบัตรครูประถมพลศึกษา (ป.ป.พ.) ได้เงินเดือนขั้นต้น 45 บาท ประกาศนียบัตรครูพลศึกษา (ป.พ.) ได้เงินเดือน 30 บาท ("เรื่องระเบียบการฝึกหัดครูพลศึกษา." หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ 2/167 เลขที่ 1)

วุฒิทางครูพลศึกษาดังกล่าวต่อมาในปี พ.ศ.2466 ได้มีการเปลี่ยนแปลงใหม่เป็นดังนี้คือ

1. ชั้นครูมูลพลศึกษาให้เรียกว่าผู้สอนพลศึกษาชั้นตรีใช้อักษร

พ.ค.ท้ายชื่อ

2. ชั้นครูประถม เรียกว่าผู้สอนพลศึกษาชั้นโทใช้อักษร พ.ท.

ท้ายชื่อ

3. ชั้นครูมัธยม เรียกว่าผู้สอนพลศึกษาชั้นเอกใช้อักษร พ.อ.

ท้ายชื่อ ("เพิ่มเติมและแก้ไขระเบียบการฝึกหัดครูและหลักสูตรครูมูล ประถม มัธยม", 2466 : 1116-1117)

ในปี พ.ศ.2467 ได้มีการเพิ่มวิชาชุดสำหรับครูที่จะสอบเลื่อนประกาศนียบัตรในประโยคครูประถมและมัธยม คือ "วิชาชุดฟุตบอล" ซึ่งกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะได้วิชาชุดฟุตบอลนี้ไว้คือ

1. ได้เล่นฟุตบอลจนได้รับสีของสโมสรฟุตบอลที่จดทะเบียนอยู่ในคณะฟุตบอลแห่งประเทศไทย หรือสีที่กระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าสูงกว่า
2. ไม่เคยถูกลงโทษในการ เล่นฟุตบอลจนถึงถูกไล่ออกจากสนามในฤดูฟุตบอลสองฤดูมาแล้ว
3. ได้ฝึกหัดนักเรียนในการ เล่นฟุตบอล เป็นที่เรียบร้อยไม่น้อยกว่าปีหนึ่ง ซึ่งเจ้าหน้าที่เหนือได้รายงานยกย่องมา
4. สอบไล่ได้ เป็นผู้ตัดสินของคณะฟุตบอลแห่งประเทศไทย
5. ได้เคยตัดสินในการ เล่นฟุตบอลที่กระทรวงศึกษาธิการ เห็นชอบไม่น้อยกว่า 7 ครั้ง ("เพิ่มเติมวิชาชุดครู ประถมและมัธยม", 2467 : 1191-1192)

ผู้ที่มีคุณสมบัติทั้ง 5 ประการดังกล่าวมาแล้วก็จะได้วิชาชุด ๆ หนึ่งสำหรับเลื่อนประกาศนียบัตรต่อไป

การผลิตครูหรือผู้สอนวิชาพลศึกษาโดยวิธีเปิดรับสมัครสอบและให้ใบประกาศนียบัตรที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้มีส่วนรับผิดชอบกระทำมาทำให้มีครูหรือผู้สอนที่มีความรู้ความสามารถที่จะทำการสอนวิชานี้ตามหลักสูตรของโรงเรียนซึ่ง เป็นการวางพื้นฐานทางด้านพลศึกษาและการกีฬาให้กับประเทศชาติอีกทางหนึ่ง

1.1.2 การตั้งสถาบันผลิตครูพลศึกษา

วิธีผลิตครูหรือผู้สอนทางพลศึกษาอีกทางหนึ่งที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้มีส่วนเกี่ยวข้องและกระทำมาก็คือ การตั้งสถานศึกษาสำหรับผลิตครูพลศึกษา ซึ่งถือได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของสถานศึกษาทางพลศึกษาของชาติมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

สถานศึกษาสำหรับผลิตครูพลศึกษาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เป็นผู้มีส่วนรับผิดชอบในการก่อตั้งนั้น เริ่มมาจากในปี พ.ศ. 2452 ที่สามัคยาจารย์สโมสรสถาน โดยได้จัดตั้งสถานศึกษาวิชาพลศึกษาสำหรับครูชั้น เป็นครั้งแรก เรียกว่า "สโมสรกายบริหาร" โดยให้ครูและสมาชิกของสามัคยาจารย์สมาคมได้เข้ามาฝึกกายบริหาร ซึ่งประกอบไปด้วย ระเบียบแถว หัดตัดกายและยิมนาสติกส์ และถ้าผู้ใดมีความสามารถที่จะสอนนักเรียนในสามอย่างนี้ได้ สามัคยาจารย์สมาคมก็จะออกใบประกาศนียบัตรเรียกว่า "ประกาศนียบัตรครูกายบริหาร" ("เรื่องการสอบไล่วิชา การฝึกหัดกำลังกาย." หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ 4.5ก/18 เลขที่ -)

ในปี พ.ศ. 2456 ก็ได้มีการปรับปรุง "สโมสรกายบริหาร" ขึ้นเป็นโรงเรียนเรียกว่า "ห้องพลศึกษากลาง" โดยมีความมุ่งหมายเพื่อช่วยส่งเสริมการพลศึกษา การกีฬาต่าง ๆ ทุกชนิด ตลอดจนการผลิตครูออกไปจัดและดำเนินการสอนวิชาพลศึกษาในโรงเรียนต่าง ๆ ในขั้นแรกนี้ได้อาศัยสถานที่อาคารของโรงเรียนมัธยมวัดราชบูรณะ (โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย) และได้แต่งตั้งให้หลวงเชษฐพลศิลป (หม่อมหลวงเล็กอิศรางกูร) เป็นผู้อำนวยการและอาจารย์ผู้ฝึกสอน ห้องพลศึกษากลางนี้สังกัดอยู่ในกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 606-607)

ในปี พ.ศ. 2462 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้ให้กรมศึกษาธิการแก้ไขหลักสูตรเกี่ยวกับโรงเรียนฝึกหัดวิชาพลศึกษาเสียใหม่ และเปลี่ยนจากโรงเรียนที่เรียกว่า "ห้องพลศึกษากลาง" มาเป็น "โรงเรียนพลศึกษากลาง" และได้มีการให้วุฒิทางพลศึกษาชั้น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 607) วิชาที่สอนในโรงเรียนพลศึกษากลางในขณะนั้นประกอบไปด้วย มวยฝรั่ง มวยไทย ญูฑิตสู ยิมนาสติกส์ ฟันดาบ ดัดคนส่วนท้อยโทน และวิชาลูกเสือ ("ข่าวสามัคยาจารย์สมาคม", 2463 : 1068-1069)

การผลิตครูหรือผู้สอนวิชาพลศึกษาโดยการตั้งสถานศึกษาสำหรับผลิตครูพลศึกษา ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้มีส่วนเป็นผู้ริเริ่มและรับผิดชอบมาโดยตลอด ทำให้ได้ครูหรือผู้สอนวิชาพลศึกษาที่มีความรู้ความสามารถออกมาสอนตามโรงเรียนต่าง ๆ และนับได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของสถานศึกษาทางพลศึกษาของประเทศไทยมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

จากการดำเนินงานของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่ท่านได้มีส่วน
รับผิดชอบและเกี่ยวข้องในการผลิตครูหรือผู้สอนทางด้านพลศึกษานั้น ได้ทำให้มีครูที่ได้รับการฝึกฝน
อบรมและศึกษาเล่าเรียนทางด้านพลศึกษา เป็นจำนวนมากที่ได้รับใบประกาศนียบัตรทางด้านพลศึกษา
ออกไปสอนนักเรียนตามโรงเรียนต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งครูที่ผ่านการสอบตามประกาศของกระทรวงธรรมการ
(ศึกษาธิการ) และทั้งที่ผ่านการเรียนจากโรงเรียนพลศึกษากลาง

ใบประกาศนียบัตรแสดงวุฒิครูทางด้านพลศึกษาซึ่ง เกิดจากผลงานที่
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีหน้าที่รับผิดชอบอยู่นั้นประกอบไปด้วย

1. ประกาศนียบัตรประโยคกายนบริหาร
2. ประกาศนียบัตรครูภาคตรี สามารถเป็นผู้ช่วยครูฝึกกายนบริหารได้
3. ครูวิชาพิเศษในระดับชั้นประถมและมัธยม ซึ่งวิชากายนบริหาร
ถือ เป็นวิชาที่อยู่ในหมวดวิชาพิเศษ ครูที่สอนวิชาพิเศษได้ถือว่ามีค่าความชอบมากกว่าครูประจำชั้น
ธรรมดา

4. ประกาศนียบัตรครูกายนบริหารจากสามัคยาจารย์สมาคม
5. ครูพิเศษที่สอน เฉพาะวิชากายนบริหาร
6. ประกาศนียบัตรครูมัธยมพลศึกษา (ป.ม.พ.)
7. ประกาศนียบัตรครูประถม (ป.ป.พ.)
8. ประกาศนียบัตรครูมูลพลศึกษา (ป.พ.)
9. ประกาศนียบัตรครูสอนพลศึกษาชั้นตรี (พ.ต.)
10. ประกาศนียบัตรครูสอนพลศึกษาชั้นโท (พ.ท.)
11. ประกาศนียบัตรครูสอนพลศึกษาชั้นเอก. (พ.อ.)
12. ประกาศนียบัตรวิชาชุด "ฟุตบอล"

จากที่กล่าวมานี้จะ เห็นได้ว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้นท่านได้
เร่งผลิตครูที่จะนำการสอนพลศึกษาตามโรงเรียนต่าง ๆ เป็นอันมาก เพราะหากขาดครูหรือผู้สอน
พลศึกษาที่มีความรู้ความสามารถจริง ๆ แล้วการเรียนการสอนพลศึกษาตามโรงเรียนโดยทั่ว ๆ ไป
ก็คงจะไม่ได้ผล เต็ม เม็ด เต็มหน่วยตามความมุ่งหวัง

1.2 งานทางด้านการจัดการเรียนการสอนพลศึกษาในโรงเรียน

งานอีกด้านหนึ่งของการดำเนินการและจัดการเรียนการสอนพลศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็คือ งานทางด้านการจัดการเรียนการสอนพลศึกษาในโรงเรียน เพื่อใช้วิชาพลศึกษาและการกีฬาไปในทางอบรมบ่มนิสัยของเยาวชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาการในด้านต่าง ๆ ตามความมุ่งหมายของการศึกษาขึ้นมา ซึ่งผลงานทางด้านนี้ของท่าน อาจจะแยกได้ออกเป็น 2 ทางใหญ่ ๆ คือ

1.2.1 ในด้านของจุดมุ่งหมายของการสอนพลศึกษาในโรงเรียน

1.2.2 ในด้านการจัดหลักสูตรวิชาพลศึกษาที่ใช้สอนในโรงเรียน

1.2.1 จุดมุ่งหมายของการสอนพลศึกษาในโรงเรียน

วัตถุประสงค์อีกด้านหนึ่งสำหรับผลงานทางด้านการพลศึกษาและการกีฬาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็คือ การจัดการเรียนการสอนพลศึกษาในโรงเรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้เกิดการพัฒนาการในด้านต่าง ๆ ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในการบรรยายวิชาครูที่วิทยาทานสถานในตอนหนึ่งที่กล่าวถึงคุณประโยชน์ของวิชากายกรรม ท่านได้จำแนกคุณประโยชน์ของวิชากายกรรมไว้ 5 อย่างใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

1. เป็นการออกกำลังกายที่จะทำให้กล้ามเนื้อแข็งแรงขึ้น

2. สอนให้เกิดความนิยมในความพริ้วพร้อมทำการทุกอย่างให้

สม่ำเสมอไม่ขาด ๆ ริน ๆ

3. ทัดให้รู้จักทำตามคำสั่งโดยเร็ว เพราะในเวลาหัดกายกรรมเมื่อครูให้คำสั่งนักเรียนต้องทำตามเร็วพริ้วเหมือนทหาร เมื่อเรียนหนังสือครูสั่งอะไรนักเรียนจะได้ทำตามคำสั่งนั้นโดยเร็วติดตัวไป แต่ข้อนี้จะต้องอาศัยความเอื้อเฟื้อของครูในทางบังคับให้เป็นไปตามนั้นต่อไป

4. เป็นบทเรียนที่จะผ่อนเวลาเรียนไม่ให้ เป็นหนังสือไปวันยังค่ำเด็กได้ทำการมาจนเพลียแล้วก็มีโอกาสตัดกายปลุกตัวเสียบ้าง

5. นอกจากประโยชน์ดังกล่าวมาแล้ว กายกรรมยังเป็นสง่าแก่โรงเรียนของเรา และเป็นสง่าแก่ตัวนักเรียนด้วย (หลวงไพศาลศิลปศาสตร์, รศ.121-122 : 222-224)

หรือจากสอบไล่วิชากายบริหารในปี รศ.121 (พ.ศ.2445) ได้มีการสรุปผลดีจากการสอบไล่ดังกล่าวไว้ 4 ข้อด้วยกันคือ

1. ทำให้นักเรียนตั้งใจฝึกหัดจริง
2. ผู้ท้าวหน้านั้น ๆ ได้ช่วยเป็นกำลังฝึกหัดนักเรียนอื่น ๆ
3. ระเบียบเรียบร้อยทักนักเรียนดีขึ้น
4. ทำให้นักเรียนแข็งแรงขึ้นในร่างกาย ("ประกาศแก่นักเรียนมัธยม", รศ.123 : 365-366)

หรือจากแจ้งความ เรื่องสอบไล่วิชากายบริหารของกรมศึกษาธิการ ในปี รศ.122 (พ.ศ.2446) มีข้อความในตอนหนึ่งได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการเรียนการสอนวิชาพลศึกษาไว้ในตอนหนึ่งว่า "ด้วยการสอบไล่กายบริหารสำหรับให้ประกาศนียบัตรตั้งนักเรียนมัธยม เป็นหัวหน้านักเรียนมัธยมด้วยกัน เพื่อให้นักเรียนมีความแข็งแรง กล้าหาญ ตลอดจนใจสมเป็นผู้ชาย" ("แจ้งความกรมศึกษาธิการ เรื่องการสอบไล่กายบริหารสำหรับให้ประกาศนียบัตรตั้งนักเรียนมัธยม เป็นหัวหน้านักเรียนมัธยมด้วยกัน", รศ.122 : 560)

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายของการจัดการสอนพลศึกษาในโรงเรียนจากผลงานทางด้านพลศึกษาและการกีฬาของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้นจะมีวัตถุประสงค์อยู่ก็คือ เพื่อให้ผู้เรียนได้เกิดการพัฒนาการในด้านต่าง ๆ ขึ้นมา ซึ่งก็จะประกอบไปด้วยคือ

1. เกิดการพัฒนาทางด้านของร่างกาย กล้ามเนื้อแข็งแรง ร่างกาย เจริญเติบโตขึ้น
2. เกิดการพัฒนาด้านของสังคม ความมีระเบียบวินัย มีน้ำใจ เป็นลูกผู้ชายกล้าหาญ
3. เกิดการพัฒนาทางด้านของอารมณ์ได้ผ่อนคลายความตึงเครียด จากการเรียนการสอน มีอารมณ์มั่นคง และมีบุคลิกภาพที่ดี
4. เกิดการพัฒนาทางด้านของสติปัญญา

1.2.2 หลักสูตรวิชาพลศึกษาที่ใช้สอนในโรงเรียน

หลักสูตรวิชาพลศึกษาที่ใช้สอนในโรงเรียนที่ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านมีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดด้วยนั้นจะประกอบไปด้วยคือ

ในปี รศ.122 จากการสอบไล่วิชากายบริหารของกรมศึกษาธิการ ได้กำหนดวิชาที่ให้อสอบไว้ 15 วิชาด้วยกันคือ (1) เดินแถว (2) ดัดกาย (3) ยิมนาสติกส์ (4) ริ่งเร็ว (5) ริ่งสนาม (6) ริ่งข้ามอุ (7) ริ่งข้ามรั้ว (8) ริ่งกระโดดไกล (9) กระโดดสูง (10) ขุดดิน (11) ถากไม้ (12) ขึ้นต้นไม้ (13) แยมหลังคา (14) ดับเพลิง (15) บังคับผู้อื่น

ในปี พ.ศ.2448 การสอนพลศึกษาหรือกายบริหารทั้งในโรงเรียน ประถมและมัธยมจะประกอบไปด้วยวิชาดังต่อไปนี้คือ

1. หัดระเบียบแถว เดินแถวและแบ่งแถว
2. สอนศิลปะปลิณ คือให้รู้จักความแม่นยำและเคร่งครัดต่อคำสั่ง
3. ดัดกายเพื่อให้เส้นเอ็นแข็งแรง
4. หัดวิ่ง หัดกระโดดในวิธีต่าง ๆ เพื่อซ้อมกำลัง
5. หัดยิมนาสติกส์ คือ ทกโชน โยนโกวต่าง ๆ เพื่อให้ร่างกาย

แข็งแรง

6. หัดเป็นครูพละ คือหัดให้รู้จักหน้าที่ของผู้บังคับแถวและให้รู้จัก ลักษณะ และวิธีที่จะบังคับแถวให้เป็น (ถนอมวงศ์ กฤษณ์เพ็ชร, 2525 : 4)

ในปี รศ.126 กรมศึกษาธิการได้กำหนดวิชากายบริหารเป็นวิชา พิเศษในโรงเรียนทั้งระดับประถมและมัธยม (วิทยาจารย์, รศ.126 : 510)

ในปี รศ.128 (พ.ศ.2452) การสอบไล่วิชากายบริหารของ กรมศึกษาธิการได้กำหนดให้อสอบวิชาดังต่อไปนี้คือ

1. หัดแถว (ก) เป็นลูกแถว
(ข) เป็นผู้หัด
2. ดัดกาย ทำเองไม่ต้องเป็นผู้หัด
3. ยิมนาสติกส์ ทำเองไม่ต้องเป็นผู้หัด

ในปี รศ.129 หลักสูตรครุมูลสำหรับผู้ชายของกรมศึกษาในหมวด กายบริหารจะประกอบไปด้วย

1. การเข้าแถว หักระเบียบแถว เดินแถว และแปรแถว สอน

ศิลปะปลิณ

2. การไลดโผนโจนทะยาน หักวิ่งหักกระโดด และการเล่นต่าง ๆ ที่เป็นการฝึกซ้อมกำลัง และทำให้ใจมัน หัดยิมนาสติกส์ คือหกโทนโยนโกว และการเล่นอื่น ๆ ที่ทำให้ร่างกายแข็งแรง

ในปี รศ.132 (พ.ศ.2456) มีการริเริ่มที่จะนำวิชาญัตติสุขเข้ามาสอนในโรงเรียนในระดับอุดมศึกษาและมัธยม ("เรื่องการสอนวิชาญัตติสุข." หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 4.4/4 เลขที่ 2)

ในปี พ.ศ.2463 วิชาที่สอนในโรงเรียนพลศึกษากลางจะประกอบไปด้วย (1) มวยฝรั่ง (2) มวยไทย (3) ญัตติสุข (4) ยิมนาสติกส์ (5) ฟันดาบ (6) ตัดคนส่วนท้อยโทน (7) วิชาลูกเสือ ("ข่าวสามัคคีจารย์สมาคม", 2463 : 1068-1069)

จากที่กล่าวมานี้คือหลักสูตรวิชาพลศึกษาที่ใช้สอนในโรงเรียน ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านได้มีส่วนเกี่ยวข้องและรับผิดชอบ เกี่ยวกับการออกหลักสูตรดังกล่าว

ผลของการจัดการเรียนการสอนพลศึกษาในโรงเรียนในช่วงความรับผิดชอบของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี นับได้ว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจเป็นอย่างยิ่ง มีการขยายการสอนออกไปจนเป็นที่กว้างขวางและแพร่หลายทั่วไป ดังคำสั่งของกระทรวงศึกษาธิการ ที่ 43/4851 ลงวันที่ 23 กันยายน พ.ศ.2463 เกี่ยวกับเรื่องแต่งตั้งผู้จัดการสอนพลศึกษา ซึ่งมีใจความว่า

วิชาพลศึกษาในบัดนี้ได้จัดให้มีแพร่หลายในโรงเรียนต่าง ๆ แล้ว สมควรที่จะมีผู้จัดการสอนและตรวจตราโดยเฉพาะวิชา นอกจากพนักงานตรวจการซึ่งเป็นหน้าที่ตรวจตราจัดการอยู่ โดยปกติแล้วคนหนึ่ง เพื่อให้การฝึกหัดเป็นไปโดยถูกต้องตามความต้องการ และปลดเปลื้องภาระฝึกหัดเป็นการตรวจในส่วนนี้ลงบ้าง เหตุฉะนี้จึงให้อำมาตย์ตรี หลวงเชษฐพลศิลป์ พนักงานสอนไว้วิชาขาดจากเจ้าหน้าที่เดิมรับหน้าที่เป็นอาจารย์ผู้จัดการสอนวิชาพลศึกษาตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ("คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ 43/4851", 2463 : 1065)

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าการจัดการเรียนการสอนวิชาพลศึกษาในโรงเรียนซึ่งท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านได้มีส่วนเกี่ยวข้องและรับผิดชอบนั้น พอมาถึง พ.ศ. 2463 นี้ ก็เริ่มแพร่หลายไปตามโรงเรียนต่าง ๆ ทั่วไปแล้ว

2. วิเคราะห์ผลงานทางด้านการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬา

การวิเคราะห์ผลงานทางด้านการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬาของ
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนี้จะแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ด้านใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

- 2.1 ทางด้านของวัตถุประสงค์ของการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬา
- 2.2 ผลงานทางด้านของการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬา

วัตถุประสงค์ของการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬาที่ศึกษาจากผลงาน
ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี โดยวิเคราะห์ดูจากความเป็นมาจากประวัติของท่าน และจาก
ประกาศแจ้งความของกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการหรือกระทรวงศึกษาธิการ ตลอดจนการ
รายงานผลของการแข่งขันกีฬาต่าง ๆ หอจะสรุปวัตถุประสงค์ของการส่งเสริมและการจัดการแข่งขัน
กีฬาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ดังนี้

ตามประวัติของท่านที่ขุนวิรุฬห์จรรยาได้เขียนไว้ในตอนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการ
ที่ท่านได้สนับสนุนให้นักเรียนในโรงเรียนต่าง ๆ ได้เล่นกีฬาฟุตบอลนั้น มีข้อความในตอนหนึ่งว่า

ท่านได้ริเริ่มให้โรงเรียนต่าง ๆ ฝึกหัดเล่นฟุตบอลเพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งของการพลศึกษา
แล้วก็ได้เริ่มจัดการแข่งขันระหว่างโรงเรียนขึ้นให้มีไลเป็นรางวัลของกรมศึกษาธิการ เป็น
ครั้งแรก เรื่องนี้ไม่ได้รับความสนับสนุนและร่วมมือไม่เห็นชอบในหมู่ผู้ปกครองของนักเรียน ทว่า
การเล่นฟุตบอลมีแต่ผลร้าย นอกจากเสียเวลาเรียนแล้ว จะทำให้เด็กได้รับอันตรายมาดเจ็บ
แข็งขาหักจากการเล่นฟุตบอล อาจถึงตายได้ แต่ท่านก็ไม่ได้ลละไม่ยอมเลิกการแข่งขันฟุตบอล
เพราะท่านคิดการไกลกว่านั้น ท่านเห็นว่าการมาดเจ็บอาจมีบ้างเป็นส่วนน้อย ถ้าจะได้เล่นกัน
โดยระมัดระวังการเจ็บป่วยถือว่าเป็นโดยบังเอิญ การเล่นฟุตบอลจะช่วยทางใจได้เป็นอย่างดี
ทำให้น้ำใจนักกีฬา รู้จักอดทน ออกกำลังกาย รู้จักแพ้รู้จักชนะ ไม่พยายาทสู้กันซึ่งหน้า มีความ
สามัคคีในหมู่คณะ ไม่มีการแบ่งแยก หักให้เล่นฟุตบอลไม่ใช่เล่นคน (คุรุสภา, 2501 : 43)

พิจารณาจากข้อความนี้จะเห็นได้ว่าวัตถุประสงค์ของการส่งเสริมและการจัด
การแข่งขันกีฬาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีคือ

1. เพื่อให้เด็กได้เล่นกีฬาอันจะก่อให้เกิดการพัฒนาทางด้านของร่างกาย
ขึ้นมา
2. เพื่อใช้กีฬาเป็น เครื่องฝึกฝนทางใจก่อให้เกิดความมีน้ำใจ เป็นนักกีฬา

รู้จักกตทอนคกลั้น รู้จักแพ้รู้จักชนะ ซึ่งก็ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาการของทางด้านอารมณ์และสังคมได้อย่างหนึ่ง

3. เพื่อใช้กีฬาเป็นเครื่องมือในทางสร้างความสมัครสมานสามัคคีให้เกิดขึ้น
มาในหมู่คณะ

วัตถุประสงค์ของการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬาของ
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจะเห็นได้อีกอย่างหนึ่งก็จากคติธรรมที่จารึกไว้บนโล่เงินอันเป็นรางวัลการ
แข่งขันฟุตบอลของกรมศึกษาธิการ ซึ่งได้ระบุคติธรรม "สำหรับครูและนักเรียนใส่ใจไว้" มีข้อความว่า

ในการเล่นของเราเช่นนี้ เราจะขัดเกลาให้เกิดคุณงามความดี 4 อย่าง

- 1) ใจมักเลง (แฟร์เพล) ต่อสู้กันซึ่งหน้าไม่ลอบไม่แฉ้วถึงแพ้ก็ไม่อาฆาตถึงชนะก็ไม่
เยาะเย้ย
 - 2) สามัคคี หมายถึงชนะด้วยกำลังกัน ทั้งพวกไม่อวดดี หรือคิดเอาชนะลำพังคน
 - 3) อัจฉาหาญ การที่ได้หันหน้าเข้าสู่อันตรายอยู่บ้าง ย่อมกำจัดเสียซึ่งความขลาด
 - 4) ขันติ ความพลีชีพแล้วแต่ต้นมือไม่ควร เป็นเหตุให้ท้อใจถึงแก่ปราชัยปลายมือ
- (สวัสดี เลขยานนท์, 2520 : 52)

จากคติธรรมนี้ซึ่งระบุถึงวัตถุประสงค์ของการส่งเสริมและการจัดการแข่งขัน
ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ 4 ข้อด้วยกันคือ

1. เพื่อให้ผู้เล่นได้มีจิตใจของนักกีฬา
2. เพื่อเป็นการสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ
3. เพื่อให้เป็นผู้ที่มีบุคลิกภาพดี มีความองอาจกล้าหาญ
4. เพื่อให้เป็นผู้ที่มีความอดทนไม่ท้อถอย

จากบันทึกของกรรมการในการแข่งขันฟุตบอลรุ่น เล็กของกระทรวงศึกษาธิการ
ในปี พ.ศ. 2467 ได้บันทึกไว้มีข้อความตอนหนึ่งว่า

การแข่งขันสำหรับรุ่น เล็กควรจะให้มีมากกว่าที่แล้มาแล้ว ไม่ควรใช้วิธีแข่งขันคัดออกโดยเหตุ
ที่ว่านักเรียนโรงเรียนที่แพ้แล้วจะไม่มีโอกาสเล่นฟุตบอลอีก โรงเรียนเล็ก ๆ เมื่อถูกคัดออก
แล้วมักจะไม่ได้ไปสำหรับปีนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นนักเรียนในโรงเรียนนั้นอาจได้เล่นฟุตบอล
แต่เพียงเดือนเดียวเท่านั้น หรือน้อยกว่าเสียอีกในปีหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่เป็นประสงค์ของกระทรวง
ศึกษาธิการ ("รายงานการแข่งขันฟุตบอลของกระทรวงศึกษาธิการประจำปี พ.ศ. 2468",
2468 : 824-825)

จากข้อความดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่าวัตถุประสงค์อีกอย่างหนึ่งของ
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬานั้นก็เพื่อที่จะให้เด็กนักเรียนได้

เล่นกีฬากันอย่างแพร่หลายและทั่วถึงกัน

จากประกาศแจ้งความของกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการจัดการสอบไล่
วิชามวยฝรั่งในปี พ.ศ. 2463 นั้นมีข้อความตอนหนึ่งว่า

วิชามวยฝรั่งซึ่งได้เริ่มจัดการสอนแล้วและถึงเวลาที่ควรจะจัดการสอบไล่ จึงได้จัดให้มีการ
สอบไล่เมื่อวันที่ 19, 20, 21 กันยายน พ.ศ. 2463 ที่สามัคยาจารย์สโมสรสถานการสอบไล่
นี้ได้จัดโดยวิธีให้แข่งขันกันเอง และการแข่งขันนั้นใช้ข้อบังคับอนุโลมตามข้อบังคับของสโมสร
มวยอังกฤษ ("การสอบไล่วิชามวยฝรั่งของกระทรวงศึกษาธิการ", 2463 : 1671)

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าวัตถุประสงค์อย่างหนึ่งของส่งเสริมและการจัด
การแข่งขันกีฬาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็คือ เพื่อสนับสนุนการเรียนการสอนพลศึกษาใน
โรงเรียนนั่นเอง

จากประกาศของกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการจัดการแข่งขันตัดคนส่วน
น้อยในในปี พ.ศ. 2460 ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งว่า

วิชาตัดคนเป็นพลศึกษาในส่วนบริหารร่างกายอย่างหนึ่ง กรมศึกษาธิการต้องการจะบำรุงวิชา
นี้ให้แพร่หลาย จึงได้จัดให้มีการสอนในโรงเรียนทั่วไป และฝึกหัดครู ซึ่งจะเป็นผู้สอนด้วย การ
ฝึกหัดนี้ก็เจริญขึ้นเป็นลำดับ สมควรที่จะจัดให้มีการแข่งขันวิชานี้เป็นการแข่งขันประจำปี และมี
รางวัลให้แก่บุคคลที่มีความรู้ดี และโรงเรียนที่มีการฝึกหัดดี เพื่อบำรุงวิชานี้ให้แพร่หลายและ
เจริญยิ่งขึ้น เหตุฉะนั้นจึงจะจัดให้มีการแข่งขันตั้งแต่ พ.ศ. 2460 นี้เป็นต้นไป ("เรื่องการ
แข่งขันตัดคนและเจ้าพระยาวงษกฤษประพันธ์ให้ถือนในวิชานี้ จ.จดหมายเหตุแห่งชาติ ศธ.
1015 เลขที่ 2)

จากข้อความนี้วัตถุประสงค์ของการจัดการส่งเสริมและจัดการแข่งขันกีฬาของ
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็คือ

1. เพื่อสนับสนุนการสอนพลศึกษาในโรงเรียนให้เจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น
2. เพื่อเป็นการเผยแพร่การศึกษาให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้นในหมู่ของนักเรียน

และประชาชนทั่ว ๆ ไป

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้พอจะสรุปได้ว่าวัตถุประสงค์ของการส่งเสริมและ
การจัดการแข่งขันกีฬาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้นมีดังนี้คือ

1. เพื่อสนับสนุนการเรียนการสอนพลศึกษาในโรงเรียนให้มีความถูกต้อง
และแพร่หลาย

2. เพื่อเป็นการเผยแพร่การกีฬาให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น ทั้งในหมู่ของนักเรียนและประชาชนโดยทั่ว ๆ ไป

3. เพื่อให้นักเรียนได้เล่นและแข่งขันกีฬา เพื่อให้เกิดความมีร่างกายที่แข็งแรงปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ

4. เพื่อให้นักเรียนได้เล่นและแข่งขันกีฬา เพื่อให้เกิดความมั่นใจ เป็นนักกีฬา มีความอดทนอดกลั้น รู้จักแพ้และรู้จักชนะ

5. เพื่อให้นักเรียนได้เล่นและแข่งขันกีฬา เพื่อให้เกิดความมีคุณลักษณะที่ดี

4 ประการคือ

5.1 มีน้ำใจนักกีฬาหรือใจนักเลง

5.2 มีความสมัครสมานสามัคคีในหมู่คณะ

5.3 มีบุคลิกภาพที่ดี เป็นผู้ที่มีความองอาจกล้าหาญ

5.4 มีขันติ มีความอดทนไม่ท้อถอย

จากวัตถุประสงค์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่าท่าน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านเป็นอีกผู้หนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งในการสร้างพื้นฐานที่ดีให้กับการพลศึกษาและการกีฬาของไทย

2.2 ผลงานในด้านของการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

จากการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬาของท่าน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีอย่างจริงจังนั้นส่งเสริมให้การกีฬาของไทยในสมัยนั้นได้ก้าวเจริญรุดหน้าและเป็นที่แพร่หลายไปในหมู่ของนักเรียนและประชาชนอย่างกว้างขวาง ประชาชนนิยมดูกีฬามากขึ้น นักเรียนหันมาสนใจในการกีฬาและการพลศึกษาเพิ่มขึ้น การจัดการแข่งขันมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการจัดการแข่งขันที่ดีและทันสมัยขึ้น เช่นอย่างการจัดการแข่งขันฟุตบอลนักเรียน ซึ่งการจัดการแข่งขันครั้งแรกในปี พ.ศ. 2444 นั้น เป็นการจัดการแข่งขันที่ไม่กำหนดรุ่นหรืออายุของผู้เข้าแข่งขัน ซึ่งทำให้เกิดความไม่ยุติธรรมในระหว่างผู้แข่งขัน การแข่งขันในเวลาต่อมาได้มีการกำหนดรุ่นหรืออายุของผู้เข้าแข่งขัน ซึ่งทำให้เกมส์การเล่นมีความสนุกสนานและกำจัดการได้ดี เปรียบเสียเปรียบออกไป มีการกำหนดกฎและข้อบังคับของการแข่งขัน มีการตั้งคณะกรรมการจัดการแข่งขัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้การกีฬาของชาติเกิดการพัฒนาขึ้นทั้งสิ้น

การจัดการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬาที่ท่าน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีส่วนเกี่ยวข้องและรับผิดชอบตลอดจนให้การอุปการะสนับสนุนมาตลอดอายุการทำงานของท่านก็มีดังนี้ คือ

2.2.1 การส่งเสริมและการแข่งขันฟุตบอลนักเรียนและครูของกรมศึกษาธิการ โดยเฉพาะการแข่งขันฟุตบอลนักเรียนของกรมศึกษาธิการซึ่ง เริ่ม เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2444 ("รายงานกรีกา", รศ. 120 : 310) นั้น ท่าน เป็นผู้ริเริ่มและจัดดำเนินการมาโดยตลอดจน เป็น ปีกแผ่นและแพร่หลายในเวลาต่อมา ซึ่งอาจจะนับได้เลยว่าท่าน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่าน เป็น บุคคลแรกของประเทศที่ทำให้การเล่นฟุตบอลสมัยใหม่ได้ เป็นที่แพร่หลายและนิยมชมชอบใน เมืองไทย

2.2.2 การส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกรีฑาประจำปีของกระทรวง ธรรมการหรือกระทรวงศึกษาธิการ การแข่งขันกรีฑา นักเรียนของกระทรวงธรรมการซึ่งจัดโดยกรม ศึกษาธิการได้มีขึ้นครั้งแรก เมื่อวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2440 หรือ รศ. 116 ณ ท้องสนามหลวง ในเวลาต่อมาท่าน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านก็ได้มีส่วนเกี่ยวข้องและรับผิดชอบในงานนี้ ท่านก็ ได้ส่งเสริมสนับสนุนและปรับปรุงแก้ไขให้งานนี้ได้ เป็นงานที่น่าชื่นชมยินดี และ เป็นที่แพร่หลายในหมู่ ของประชาชนและนักเรียนตลอดมา การส่งเสริมและการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ ก็ เช่น การจัดรุ่น ของการแข่งขัน การจัดประเภทของการแข่งขัน การจัดตั้งคณะกรรมการที่ทำหน้าที่โดยเฉพาะใน แต่ละด้านและการเปลี่ยนแปลงจากของรางวัลมาเป็น เหรียญรางวัล ซึ่งก็ใช้กันมาจนสมัยปัจจุบัน

2.2.3 การส่งเสริมและการจัดการแข่งขันวิชาญูติสุ และวิชาตัดคนส่วน ท้อยโตน

การส่งเสริมและการจัดการแข่งขันวิชาญูติสุ (ยูโต) และวิชา ตัดคนส่วนท้อยโตนนั้น เป็นอีกงานหนึ่งที่ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในฐานะ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้ให้การส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการจัดการแข่งขันขึ้นมา เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2460 ซึ่งการ แข่งขันกีฬาทั้ง 2 ประเภทนั้นได้มีประโยชน์เป็นอย่างมากในด้านของการสนับสนุนการสอนพลศึกษา ในโรงเรียน เพราะทำให้วิชาดังกล่าวได้ เป็นที่นิยมแพร่หลายไปในโรงเรียนต่าง ๆ นอกจากนี้ก็ยัง เป็นการวางพื้นฐานของการกีฬาทั้ง 2 ประเภทให้กับประเทศชาติอีกด้วย

2.2.4 การส่งเสริมและการจัดการแข่งขันมวยฝรั่ง (มวยสากล)

การส่งเสริมและการจัดการแข่งขันมวยฝรั่ง (มวยสากล)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในฐานะ เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ท่านได้สนับสนุนและส่งเสริมให้มี

การจัดการแข่งขันขึ้นในครั้งแรกในปี พ.ศ.2463 ซึ่งต่อมากีฬาประเภทนี้ก็เป็นที่แพร่หลาย และเป็นที่ยอมรับของประชาชนโดยทั่ว ๆ ไป มีบันทึกของคณะกรรมการจัดการแข่งขันได้บันทึกถึงความนิยมของประชาชนต่อกีฬามวยฝรั่งซึ่งจัดแข่งขันในปี พ.ศ.2469 ไว้ตอนหนึ่งว่า

ความนิยมของคนดู จำนวนผู้ดูทั้งหมดในวันหนึ่ง ๆ เกินกว่า 2,000 คน จากคำที่จำหน่ายปรากฏว่าผู้ที่เป็นคนนอกมีจำนวนถึง 1,000 กว่าคนจากจำนวนที่วันนี้เห็นได้ว่ามีผู้นิยมดูมาก ถ่าส่งฝีมือดี ๆ และจัดสถานที่ให้เหมาะในปีต่อไป ความนิยมเพิ่มขึ้นอีกมาก ("เรื่องการกีฬาของกระทรวงธรรมการ" ง.หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.16/20 เลขที่ 181, 182)

และการแข่งขันกีฬามวยฝรั่งหรือมวยสากลนั้นก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงแก้ไขในด้านต่าง ๆ เช่น รุ่นของนักกีฬา ข้อบังคับของการแข่งขัน กติกาของการแข่งขัน ตลอดจนเวทีที่ใช้ในการแข่งขัน และคณะกรรมการจัดการแข่งขันก็ได้มีการแก้ไขปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา จนเป็นกีฬาที่เป็นที่นิยมมาจนถึงปัจจุบัน

2.2.5, การส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬาเทนนิส

การส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬาเทนนิส เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ในฐานะของเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการได้ส่งเสริมและให้คำวินิจฉัยการจัดการแข่งขันขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อระหว่าง พ.ศ.2467-2468 ซึ่งเป็นการจัดให้นักเรียนได้ทำการแข่งขันกัน และเป็นที่ยอมรับในสมัยต่อมา การจัดการส่งเสริมและจัดการแข่งขันกีฬาเทนนิสสำหรับนั้นก็เหมือนกับการจัดการแข่งขันกีฬาประเภทอื่น ๆ กล่าวคือก็มีการวางกฎเกณฑ์ ตลอดจนข้อบังคับการแข่งขันการจัดและปรับปรุงสนามการจัดตั้งคณะกรรมการจัดการแข่งขัน ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นพื้นฐานในการส่งเสริม และจัดการแข่งขันกีฬาเทนนิสในเวลาต่อมาทั้งสิ้น

ผลงานทางด้านของการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬาของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีดังได้กล่าวมาแล้ว นับได้ว่ามีคุณประโยชน์ต่อการพลศึกษาและการกีฬาของประเทศไทยเป็นอย่างยิ่ง ผลจากการส่งเสริมสนับสนุนและการกระทำของท่านทำให้การพลศึกษาและการกีฬาของไทยได้เจริญก้าวหน้ามาจนถึงสมัยปัจจุบัน ผลจากการปลูกฝังของท่านทำให้ประชาชนได้ใช้การพลศึกษาและการกีฬาเป็นเครื่องมือในการสร้างพัฒนาในด้านต่าง ๆ เช่น ทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาหรือจิตใจ อันมีผลไปถึงการพัฒนาของประเทศไทยด้วย

สังคม และทางด้านสติปัญญาหรือจิตใจ

1.2 ทางด้านของคุณค่าของการพลศึกษาและการกีฬา

จากแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านได้กล่าวถึงคุณค่าของการพลศึกษาและการกีฬาไว้ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1.2.1 คุณค่าในการเสริมสร้างและพัฒนาการทางด้านของร่างกาย

การพลศึกษาและการกีฬาตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จะช่วยเสริมสร้างให้ร่างกายเจริญเติบโต แข็งแรง สมสัดส่วนมีความสง่างาม มีสมรรถภาพทางกายที่ดี มีประสิทธิภาพในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ กระทบต่าง ๆ ของร่างกายทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนทักษะทางกายพัฒนาไปได้ด้วยดี

1.2.2 คุณค่าในการป้องกันและรักษาโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ

ตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านเชื่อว่าการพลศึกษาและการกีฬาจะช่วยให้บุคคลเป็นผู้ที่ปราศจากโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ เพราะการออกกำลังกายอยู่เสมอจะทำให้ร่างกายแข็งแรงมีภูมิคุ้มกันโรคร้ายต่าง ๆ ได้ ตลอดจนจะช่วยทำให้ร่างกายฟื้นคืนสู่สภาพปกติได้ ในตรงกันข้ามถ้าส่วนใดของร่างกายมีการใช้งานไม่เพียงพอก็จะทำให้เกิดความผิดปกติต่อส่วนนั้น ๆ ของร่างกายได้

1.3 คุณค่าในการพัฒนาการทางด้านของสังคม

ตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านมีความเชื่อว่า การพลศึกษาและการกีฬาจะช่วยให้บุคคลเกิดการพัฒนาการทางด้านของสังคม คือให้ เป็นผู้ที่มีรู้จักหรือสามารถปรับตัวให้อยู่ร่วมในสังคมได้อย่างมีความสุข เพราะการเข้าร่วมในกิจกรรมของการพลศึกษาและการกีฬานั้นจะก่อให้เกิดความมีน้ำใจนักกีฬาขึ้นมาในตัวบุคคล ซึ่งคุณลักษณะของความมีน้ำใจนักกีฬานี้จะเป็นปัจจัยที่สำคัญในการที่จะทำให้เกิดความสุขสงบขึ้นในสังคม

คุณลักษณะของผู้มีน้ำใจนักกีฬาตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จะประกอบไปด้วยคุณลักษณะดังนี้คือ

1.3.1 เป็นผู้ที่สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเอง มีความอดทน อดกลั้น ต่อเหตุการณ์และสถานการณ์ต่าง ๆ

- 1.3.2 เป็นผู้ที่มีระเบียบวินัย เคารพ กฎกติกา และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ
- 1.3.3 เป็นผู้ที่รู้จักรับผิดชอบต่อหน้าที่ รู้จักปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด
- 1.3.4 เป็นผู้ที่มีความสุภาพ อ่อนน้อม ไม่อวดดี ไม่เย่อหยิ่ง และไม่เห็นแก่ตัว
- 1.3.5 เป็นผู้ที่รู้จักให้อภัยต่อผู้อื่น มีคุณธรรมและมีเมตตาธรรม
- 1.3.6 เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี รู้จักรักษาความสัมพันธ์ในหมู่คณะ
- 1.3.7 เป็นผู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

1.4 คุณค่าในการเสริมสร้างและพัฒนาการทางด้านของสติปัญญาหรือจิตใจ

ตามแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านเชื่อว่าการพลศึกษาและการกีฬาจะช่วยให้บุคคลได้เป็นผู้ที่รู้จักกระทำการใด ๆ โดยใช้ความคิด รู้จักใช้เหตุผลประกอบการตัดสินใจ หรือแก้ไขปัญหิต่าง ๆ รู้จักการวางแผนในการกระทำสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนการพลศึกษาและการกีฬาจะช่วยให้การบำรุงสติปัญญาด้วย

2. ผลงานทางการพลศึกษาและการกีฬาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

จากผลงานทางการพลศึกษาและการกีฬาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่ได้ศึกษามาแล้วสรุปออกได้เป็น 2 ด้านใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

- 2.1 ผลงานทางด้านของการส่งเสริมและการจัดการเรียนการสอนพลศึกษา
- 2.2 ผลงานทางด้านของการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬา
- 2.1 ผลงานทางด้านของการส่งเสริมและการจัดการเรียนการสอนพลศึกษา

ผลงานทางด้านนี้ของท่านจากที่ได้ศึกษามาแบ่งออกได้ดังนี้

2.1.1 การผลิตครูหรือผู้สอนพลศึกษา

การผลิตครูหรือผู้สอนทางด้านพลศึกษานั้น ท่านได้ทำใน 2 ทางใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

- (1) ประกาศรับสมัครสอบและให้ใบประกาศนียบัตร เช่น ประกาศนียบัตร ประโยคการบริหาร ประกาศนียบัตรครูกายบริหาร เป็นต้น

(2) ตั้งสถานศึกษาสำหรับผลิตครูพลศึกษา ท่านได้มีส่วนรับผิดชอบ และดำเนินการในการตั้งสถาบันผลิตครูพลศึกษาขึ้นมาเป็นครั้งแรกคือ "สโม่สรกายบริหาร" ในปี พ.ศ.2452 และพัฒนามาเป็น "ห้องพลศึกษากลาง" เมื่อ พ.ศ.2456 และพัฒนาขึ้นเป็น "โรงเรียนพลศึกษากลาง" ใน พ.ศ.2462 ซึ่งสถานศึกษาดังกล่าวนี้นี้มีหน้าที่ผลิตครูพลศึกษาออกไปสอนวิชาพลศึกษาตามโรงเรียนต่าง ๆ และในปี พ.ศ.2462 นี้ก็ได้มีการให้วุฒิทางครูพลศึกษาขึ้น

2.1.2 การจัดหลักสูตรวิชาพลศึกษาสำหรับใช้สอนในโรงเรียนต่าง ๆ
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านได้มีส่วนเกี่ยวข้องและรับผิดชอบในการจัดหลักสูตรพลศึกษา สำหรับใช้สอนในโรงเรียนต่าง ๆ ของกรมศึกษาธิการ เช่น การจัดหลักสูตรวิชากายบริหาร ในปี พ.ศ. 2445 การจัดหลักสูตรเพื่อสอพลอประโยคกายบริหาร ในปี พ.ศ.2446 การจัดหลักสูตรวิชากายบริหาร สำหรับโรงเรียนประถมและมัธยมในปี พ.ศ.2448 การจัดหลักสูตรวิชาในหมวดกายบริหาร ประโยคक्रमสำหรับผู้ชายของกรมศึกษาธิการ พ.ศ.2453

2.1.3 การส่งเสริมทางด้านของตำราเรียน ท่านได้แต่งตำรา "กายกรรม" สำหรับใช้สอนในโรงเรียนต่าง ๆ จนกระทั่งถือเป็นหลักในการใช้ฝึกหัดในการเรียนวิชากายบริหารในเวลาต่อมา นอกจากนั้นท่านยังได้ให้นายดับขลิว ยู ยอนสันที่ปรึกษากระทรวงศึกษาธิการแต่งตำราฝึกกรีฑา แจกจ่ายไปตามโรงเรียนต่าง ๆ และสนับสนุนในการเขียนตำราวิชาปฏิบัติของหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ เป็นต้น

2.2 ผลงานทางด้าน การส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬา

การส่งเสริมและการจัดแข่งขันกีฬา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีท่านมีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมและการจัดการแข่งขันกีฬาพอสรุปได้ดังนี้คือ

1. เพื่อสนับสนุนการเรียนการสอนพลศึกษาในโรงเรียนให้มีความถูกต้อง และแพร่หลาย
2. เพื่อเป็นการเผยแพร่ การพลศึกษาและการกีฬาให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น ทั้งในหมู่ของนักเรียนและประชาชนทั่วไป
3. เพื่อให้นักเรียนได้เล่นและแข่งขันกีฬา เพื่อให้เกิดความมีร่างกายที่แข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ
4. เพื่อให้นักเรียนได้เล่นและแข่งขันกีฬา เพื่อให้เกิดความมีน้ำใจ นักกีฬา มีความอดทน อดกลั้น รู้จักแพ้ รู้จักชนะ

5. เพื่อให้นักเรียนได้เล่นและแข่งขันกีฬา เพื่อให้เกิดความมีคุณลักษณะ

ที่ดี 4 ประการคือ

- (1) มีน้ำใจนักกีฬาหรือใจนักเลง
- (2) มีความสมัครสมานสามัคคีในหมู่คณะ
- (3) มีบุคลิกภาพที่ดี เป็นผู้มีคามองอาจกล้าหาญ
- (4) มีขันติ มีความอดทนไม่ท้อถอย

ผลงานทางด้านนี้ของท่านจากการศึกษาสรุปได้ดังนี้

2.2.1 ริเริ่มส่งเสริม และดำเนินการจัดการแข่งขันฟุตบอลนักเรียนชิงโล่เงินของกรมศึกษาธิการขึ้น ในครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2444 ท่านนับได้ว่าเป็นคนแรกของประเทศที่ได้นำการเล่นฟุตบอลตามแบบฉบับสากลมาเผยแพร่ในหมู่ของนักเรียน และได้ดำเนินการจัดการแข่งขันมาจนประสบผลสำเร็จ กีฬาฟุตบอลและการเล่นฟุตบอลได้แพร่หลายออกไปทั่วประเทศ

2.2.2 ส่งเสริมและดำเนินการจัดการแข่งขันกีฬาญูญิตชู (ยูโด) ขึ้น ในปี พ.ศ. 2460

2.2.3 ส่งเสริมและดำเนินการจัดการแข่งขันกีฬาัคคนส่วนห้อยไทย (ยิมบาสติคส์) ขึ้นในปี พ.ศ. 2460

2.2.4 ส่งเสริมและดำเนินการจัดการแข่งขันกีฬามวยสากลสำหรับนักเรียนขึ้นในปี พ.ศ. (2463)

2.2.5 ริเริ่ม ส่งเสริมและดำเนินการจัดการแข่งขันเทนนิสนักเรียนของกระทรวงศึกษาธิการขึ้นในปี พ.ศ. 2468

2.2.6 ส่งเสริม สนับสนุนและดำเนินการจัดการแข่งขันกรีฑานักเรียนประจำปีของกระทรวงธรรมการ (ศึกษาธิการ)

2.2.7 ริเริ่มใช้เหรียญรางวัลมอบให้นักกีฬา เพื่อเป็น เกียรติยศแทนของรางวัลที่เคยมอบกันมา